

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 26 (17355)

2007 чылдың
ФЕВРАЛЬ 27,
вторник

Номерни парлаггаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.40.
Садар өртээ 4 рубль.

Тыва Республиканың Чазаанда

Тере-Хөл кожуунун Тере-Хөл девискээринде «Пор-Бажың» шивээни катап тургузар төлевилел талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазынга болган ажылчын хурал дугайында ДЫҢНАДЫГ

РФ-тиң ОБЯ сайыды С.К. Шойгунун бот-идепкейи-биле эгелээн төлевилелге хамаарыштыр «Федералдыг ужур-дузалыг тураскаал «Пор-Бажың» шивээни катап тургузар төлевилелге Тыва Республиканың ямаларының, ведомстволарының, хөй-ниитизиниң киржириниң дугайында» ажылчын хуралды 2007 чылдың февраль 19-та Тыва Республиканың Чазак Даргазы эрттирген.

Тыва Республиканың Чазаа, ТР-ниң Культура болгаш сүлдө-сүзүк сайзыралының ямызы «Пор-Бажың» археология тураскаалын федералдыг ужур-дузалыг Тураскаалдар даңзызынче кирир дээш ажылды чорутканын хурал демдеглээн. 1957 болгаш 1963 чылдарда шивээге казыышкын ажылдарын кылган турган. ТР-ниң Археология албаны шивээни шинчилээр 2 экспедицияны 2003 болгаш 2005 чылдарда чоруткан. 2004 чылда «Россияның культуразы» тускай сорулгалыг федералдыг программаны күүседиринге дүүштүр тураскаалды шинчилеп көргөн.

Чөвүлел хуралга Россияның ОБЯ-ның Тыва Республикада Кол

эргелелиниң начальнигиниң бирги оралакчызы В.Д. Сирин, ТР-ниң культура болгаш сүлдө-сүзүк сайзыралының сайыдының хүлээлгезин күүседип турар В.С. Чигжит, Тываның күрүне университетиниң ректору Н.Г. Дубровский болгаш өске-даа чалатканнар санал бергеннер. Хууда айыыл чок албанын организастаар, төлевилелге кожуунун чурттакчыларының киржилгезиниң дугайында айтырылган саналдарга көдүрүлгөн. Төлевилелди боттандырып турар үеде кожууну ханы өөренип көөр, ооң социал айтырыгларын шийитпирлээр аргаларны ажыглаарын онзалар демдеглээн. РФ-тиң ОБЯ-зы, РФ-тиң Культура

болгаш массалыг коммуникациялар ямызы-биле, өске-даа федералдыг ямылар болгаш ведомстволар-биле ажылдарны дүүштүреринче кичээнгейни угландырган. Тус черниң чурттакчыларының аразынга тайылбыр ажылын чорударын, кылыр ажылдарын шын экономиктиг санаашкынын кылырын, чурттакчы чонун айыыл чок чоруун хандыраарын чугулап айыткан.

Республиканың Чазак Даргазы тураскаалды эртем езузу-биле шинчилээриниң болгаш катап тургузарының талазы-биле дүүштүрүлгө чөвүлелин тургузар дугайында айтышкынны берген.

Амгы үеде Хакасия Республиканың Чазаа, Красноярск крайның администрациязы-биле кады турисчи-рекреация хевирин регионнар аразының зоназының төлевилелин ажылдап кылып турар. Ында объектилер аразында «Пор-Бажың» шивээни база кирип турар.

ҮНДҮРҮГ СТАТИСТИКАЗЫНЫҢ КӨРГҮЗҮТЛЕРИ-БИЛЕ

Январь айда ТР-ниң Чазааның Отчеду үнген болгай, бо талазы-биле чонунуң санал-оналы массалыг информация чепсектеринге үнүп, республиканың чурттакчы чонунуң үнелелин ап турар. Бюджет үндүрүглерден тургустунар болгай, бо талазы-биле ажыл бистиң республикада канчаар чоруп турарын билип алыры-биле РФ-тиң Үндүрүглер болгаш чыылдалар ямызының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң учет, үндүрүглер кирилдезиниң анализи болгаш үндүрүг статистиказының килдис начальнигиниң оралакчызы Владимир Борбак-оолович Дүгер-биле (чурукта) чугааны кылдым.

— Чугаавыстың эгезинде, 2006 чыл доозулган болгай, эрткен чылын үндүрүглер болгаш чыылдалар төлевир республикада кайы хире болганын, ону кысказы-биле чугаалап көрүңерем, Владимир Борбак-оолович?

— 2006 чылда бюджеттин бүгү деңгелинде үндүрүглерден болгаш чыылдалардан 1983 млн. рубль, ооң иштинде федералдыг бюджетче — 647,5 млн. рубль, республика бюджетинче — 893,5 млн. рубль болгаш тус черниң бюджеттеринче — 442 млн. рубль кирген. 2005 чыл-биле деңгештир алырга, республиканың каттышкан бюджетинче кирилде 384 млн. рубльге көвүдээн азы 24 хууга өскөн.

Каттышкан бюджеттин кол орулгалы хуу кижилериниң орулгалының үндүрүглерден кирген, ол колдуунда каттышкан бюджеттин үлүүнүң 49 хуузу. Федералдыг бюджетче шилчидип турар чаңгыс аай социал үндүрүг — 18,8 хуузу, немээн өртөккө үндүрүглер — 11,6 хуузу, орулгалардан үндүрүг —

3,4 хуузу, организацияларның өңчү үндүрүгүндө — 3,1 хуузу, казымал байлактарны казып тыпканының үндүрүгү — 3,0 хуузу ээлеп турар.

2007 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле алырга, экономикажыл-чорудулганың кол хевирлериниң талазы-биле каттышкан бюджетче үндүрүглер болгаш чыылдалар кирилдезиниң кол деңгизгүү дараазында адырларга хамааржып турар: күрүне эргелелдеринге, казар байлакты казып тыварынга, мөөнү-биле болгаш үүрмектеп садар садыглаашкын, бүдүрүшкүн, электри энергиязын, газты, бусту база чылыг сугну дамчыдары болгаш хуваары, транспорт болгаш харылзаа. Үстүнде ады кирген организацияларның болгаш бүдүрүлгелериниң экономиктиг ажыл-чорудулгалының хевиринден кирген кирилде, ниити каттышкан бюджетче кирилдениң 57 хуузу ээлеп турар.

2006 чылда үндүрүг органна-

рының ажылының түннели-биле Тыва Республиканың бюджетинде 1335,4 млн. рубльдин, ооң иштинде республика бюджетинче — 893,4 млн. рубльдин болгаш тус черниң бюджеттеринче — 442,0 млн. рубльдин үндүрүглерин болгаш чыылдаларын кириген. 2005 чылга деңгээрге, девискээр бюджетинче үндүрүглерин болгаш чыылдаларны 231,2 млн. рубль хөйүнү чыып кириген азы 120,3 хуу, ооң иштинде республика бюджетинче кирилде 114,3 хуу болган (116 млн. рубль хөйүнү), тус черниң бюджеттеринче — 134,6 хуу (115,2 млн. рубль) болган.

— Өрелерни тыртып алыр талазы-биле кандыг ажылдар чоруп турары?

— 2007 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле алырга, бюджетче албан төлээр төлевирлер талазы-биле өрө 1881,8 млн. рубль болуп турар болгаш 2006 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле деңгээрге, 235,6 млн. рубльге өскөн.

(Уланчызы 2-ги арында).

ЧАА КУЛЬТУРА ОДАА-БИЛЕ

Хүндүлүг иштин-хемчилер! Бөгүн, эки, чаагай хүнде силерниң суурунарда культураның чырык-чараш оран-савазының ажыдышкыны-биле силер бүгү-деге изиг байырымны чедирип тур мен.

Бо Культура одааның бажынын силерниң меңээ кириген чагынар езугаар ону Тыва Республиканың Чазаа туттурганын билир болгай силер. Бо чаа өргээ кижилерниң сагыш-сеткилин байыдарынга, суурун амыдырал-чуртталгазынга улуг идигни берип, чонун сүлдө-сүзүүн улам ыңай бедидеринге үлүүн кирир дээрзинге бүзүрээр мен.

Ишти-Хем суур кайгамчык чараш бойдус чурумалдыг булунда — тайга-таксыл эдээнде турар. «Сыын чүрээниң чанында болгаш ооң чону безин уян,

дузаарга, биче сеткилдиг, эрескежээ, оран-шогаа, тура-соруктуг болгай. Ынчангаш чонум, силерниң араңардан Тывавысты алдаржыдып чоруур чогадыкчы салым-чаяанның ажы-төл өзүп көвүдээр, уран талантылыглар улам немежири чугаажок.

Бо тудуп алган чараш бажыныңарга ыры-хөгжүм кезээде чаңгылангып, танцы-сам, өөрүшкү-хөг, найыр-дой үзүктелбес болзун! Культура бажынын камныг хумагалап, эки эдилээрини күзеп тур мен. Эргим чонум, ишти-хемчилер, силерге чаа оран-савалыг болганыңар дээш, силер-биле кады өөрүп, силерге хөй-хөй мындыг чедиш-киннерни, аас-кежикти, каң-кадыкшылды, буян-чолду йөрээдим.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Отчеттарны чугаалажып турар

ЭКИ ҮНЕЛЕЛДИ БЕРГЕН

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылда кылып чоруткан ажылының Отчедун Сүт-Хөл кожуунуң Алдан-Маадыр, Ак-Даш, Бора-Тайга, Кызыл-Тайга, Кара-Чыраа, Суг-Аксы суурларга чурттакчы чонга калбаа-биле таныштырган.

Суг-Аксы суурун уран чүүл төвүнге чыылган чонга Чазак Отчедун ТР-ниң кадык камгалап сайыдының оралакчызы Татьяна Ондар удурткан бөлүк таныштырган. Тыва Республиканың Чазаа 2006 чылда республиканың социал экономиказын хөгжүдөр дээш биче эвес ажыл-херекти

кылганын санал бергеннер чугаалаан. Ооң-биле чергелештир Чазактын ажыл-чорудулгазында четпестерни айыткаш, ону эдериниң хемчеглеринге доктааган.

Сүт-Хөл кожуунуң чурттакчы чону Чазак Отчеду-биле танышкаш, ниитизи-биле эки үнелелди берген.

ЧЕТПЕСТЕРНИ ЧАЙЛАДЫР

Сүт-Хөл кожуун болгаш Суг-Аксы суму чагыргаларының 2006 чылда кылып чоруткан ажылының отчедун Суг-Аксы суурун чурттакчыларынга таныштырган. Кожуун чагыргазы, Суг-Аксы суму чагыргазы отчеттуг үениң дургузунда чурттакчы чонун амыдырал-чуртталгазын экижидеринче угланган тодаргай хемчеглерни ап чорутканын аңаа демдеглээн.

Өөредилге ажылдакчызы Чечен-оол Ооржак, арат ажыл-агыйлыг Бегзи Сарыглар, Суг-Аксы ортумак школазының директору Нина Куулар, уругларның уран чүүл школазының директору Дина Ооржак болгаш өскелер-даа санал бергеш, кожуунуң болгаш сумунуң ажыл-чорудулгазында чамдык

четпестер барын чугаалааш, оларны дарый чайладырының чугулазын айытканнар.

Кожуун чагыргазының кылып чорутканы ажылынга «ортумак», Суг-Аксы суму чагыргазының ажылынга «эки» деп үнелелди чыылганнар берген.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

БИЧЕ БҮДҮРҮЛГЕ ХЕРЕК

Саглы сумузуңуң Культура төвүнге чыылган чонга Өвүр кожуун чагыргазының болгаш Саглы суму чагыргазының 2006 чылда кылып чоруткан ажылдарының отчеттарын таныштырган.

Мурнады хөгжүдөр дөрт национал төлевилелди боттандыра дээш кожуун чагыргазы тодаргай хемчеглерни ап турарындан элээн чүүлдер кылдынганын демдеглээн. Чурттакчы чонун амыдыралын экижидеринче сагышты салып келген, Саглы сумузуңга боттуг дузаны чедирип турар.

Саглы сумузу отчеттуг үеде тус черниң экономиказын сайзырадыр, чединмес өг-бүлелериниң санын кызырар дээш тодаргай хемчеглерни алган. Ооң-биле чергелештир сумунуң ажылында четпестерни санал бергеннер шүгүмчүлээн. Хуу чонунуң малы өзүп турда, «Адарган» муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгениң

малының баш саны чүге өспөй турары деп айтырыг шыңгы тургустунган. Кем-херек үүлгедир, мал оорлаар чоруктар-биле демиселди коштак чорудуп турар. Малдан ап турар продуктуларын сайгарып алыры чамдык бергелерге таваржып турарын чыылганнар чугаалаан. Тус черни бурунгаар хөгжүдөринге дузалаар биче бүдүрүлгелерни, ылаңгыя тууйбу бүдүрүлгезин дүрген ажыдар дээштиг хемчеглерни алырын чугулаа көргөннер.

Отчеттуг үеде кожуун чагыргазының кылып чоруткан ажылынга саглыжылар «эки» деп үнелелди бергеннер.

Владимир ШОЖАП.

Өвүр кожуун.

Байыр чедиргеннер

Ада-чурт камгалакчызының хүнү-биле байыр чедиришкенини хөй келген, оларның аразында хөй-хөй регионнарның, федералдык болгаш республика ямаларының, албаннарының, агентилелдериниң, ведомстволарының удуртукчуларындан келгилээн. Федерация Чөвүлелиниң Даргазының кээзешкинерин парладывыс.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикивич!
Ада-чурт камгалакчызының хүнү-биле Силерге байыр чедирдим.

Россияга бүгү-ле үелерде шериг ажил-херээ онза хүндүткелдиг болгаш чугула болуп келген. Чүс-чүс чылдар эртип турган, Россия шерининиң алдарлыг чаңчылдары – патриотчу чорук, хүлээлгезинге шынычызы, алдар-ады болгаш төлөптий мөзү-шынары – салгалдардан салгалдарже камныг дамчыттынып келген.

Ада-чурт төөгүзүнүн маадырлыг арыннарынга долу эргелиг чоргаарлары бис, бодунун амыдыралын Ада-чуртка бараан болурунга, оон бот-догуннаанын, айыыл чок чоруун, национал эрге-ажыктарын камгалаарынга тураскааткан кижилерни алдар-жыдып турар бис.

Россияның чаагай чоруу дээш ажылыңарга, бүгү-ле чүүлдерге буян-кежикти Силерге күзедим.

В.ПУТИН.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикивич!
Ада-чурт камгалакчызының хүнү-биле Силерге байыр чедирдим.

Бо кайгамчык байырлалды Россияның чону онзалап хүндүлээр, ол эң ынак күрүнө байырлалы болуп турар.

Бистиң улуг күрүнөвистиң төөгүзү шеригниң төөгүзү-биле сырый холбаалыг, ол россияжи чонун эң эки кезээ болуп келген. Орус шеригниң чаагай чаңчылдарын камнап-кадагалаары бистиң хүлээлгевис, олар чепсектиг күштерде, кадет корпустарында, Суворов училищелеринде бөгүн боттанып турар. Бистиң шеригвиң эң чугула негелдеринге харыылап шыдаар, Төрзөн чуртувустун идегелдиг камгалалы болзун дээш, ам-даа хөй чүүлдерни кылып апарар бис.

Кадык-чаагай, чедимчелиг болуруңарны, бүгү-ле ажыл-херектеринерге, эгелээшкениңерге чедишкениңерни Силерге күзедим. Аас-кежик болгаш буян Силерни бүргөп-ле чорзун ам.

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.МИРОНОВ.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикивич!
Ада-чурт камгалакчызының хүнү-биле Силерге байыр чедирдим.

Россияның камгалакчыларының хөй салгалдарының тураскаалын бөгүн сактып езулап, бодунун амыдыралын шериг херээнге, күрүнениң камгаланыр арга-шинээзин быжыгалаарынга тураскааткан кижилерни алдаржыдып турар бис.

Төрзөн чурттуң чаагай чоруу дээш Силерниң ажил-чорудулганыңа улуг чедишкениң күзедим. Силерге болгаш Силерниң чоок кижилеринерге кан дег кадыкшылды, аас-кежикти, амыр-тайбынны, чаагай чорукту болгаш хамык чүве аайлашкан турарын күзедим.

Хүндүткел-биле,
Россия Федерациязының Президент
Администрациязының Удуртукчузу
С.СОБЯНИН.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикивич!
Ада-чурт камгалакчызының хүнү-биле Силерге байыр чедирдим!

Тайбынны, аас-кежикти болгаш чедимчелиг чорукту, эки кадыкшылды болгаш Россияның чаагай чоруу дээш бүгү-ле ажыл-херектеринерге чедишкениң күзедим!

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының Даргазы А.ВЕШНЯКОВ.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикивич!
Кайгамчыктыг байырлал – Ада-чурт камгалакчызының хүнү-биле Силерге байыр чедирип тур мен. Силерге кезээде хамык чүве аайлашсын, чедишкениң болуңар, коллегаларыңарның хүндүткели болгаш эң эргим кижилеринерниң ынакшылы Силерни бүргөп чорзун.

Хүндүткел-биле,
Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының кежигүнү В.ЛЫСЕНКО.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер Палатазының депутаттарына медээ-дыңнадыг

Тыва Республиканың Улуг Хуралының ийги чыыжының Төлээлекчилер палатазының ээлчеглиг, 4-кү хуралы 2007 чылдың март 2-де Тыва Республиканың Улуг Хуралының биче залында (2 каът) 10.00 шакта болур. Бүртүкел 9.00 шакта эгелээр.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Тө-

лээлекчилер палатазының дөрткү хуралының хүн айтыры:

1. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының кежигүннерин томуйлаар дугайында.
2. Өске-даа айтырылгар.

(Төңүзү. Эгези 1-гнанында).

Үндүрүглер болгаш чылдалар талазы-биле өрениң өзүлдеси — 67,9 млн. рубль, чаңгыс аай социал үндүрүг талазы-биле 70,4 млн. рубль, пенсияның албан камгаладылганы камгаладылга дадывырының талазы-биле 41 млн. рубль болган.

Ниити өрениң өзүлдесинде үндүрүглер талазы-биле чедир төлөттинмээн өре эрткен чылдың эгезинден бээр 97,5 млн. рубльге кызырылган азы 31 хуу болгаш 215,8 млн. рубль, чаңгыс аай социал үндүрүг талазы-биле 41,2 млн. рубльге кызырылган азы 14,8 хуу болгаш 237,5 млн. рубль болуп турар. Албадал хемчеглерин ап турганы-биле чедир төлөттинмээн өрелерниң бадыышкынын чедип алган.

Республиканың үндүрүг органнары 2006 чылдың түннели-биле албадал хемчеглерин ап тургаш үндүрүглер төлөвирин бюджетке кирерин 204,4 млн. рубль түңге боттандырган. Үндүрүглер болгаш чылдалар талазы-биле өрениң көвүдөп турар кол чылдагааны болза, үндүрүг хыналдазының түннелинде амгы болгаш чедир санаттынмаан үндүрүглерниң түңүн организацияларның төлөвейн турарында болуп турар.

Ай санында берип турар медээлер-биле алырга, 2006 чылда үндүрүглерде өрелерниң көвүдөп турарының чылдагаанының 59 хуузу үндүрүглер төлөвирин үезинде болгаш долузу-биле төлөвейн турарында, 41 хуузу үндүрүглер хыналдазының түннелиниң талазы-биле санап каан түңнерни төлөвейн турарында.

ҮНДҮРҮГ СТАТИСТИКАЗЫНЫҢ көргүзүтлери-биле

Үндүрүглерде өрелерни тыртып алыр талазы-биле кожууннар аразында үндүрүглер болгаш чылдалар инспекциялары улуг ажылды кылып чоруткан. Ап чоруткан хемчеглерниң түннелинде, бюджетче 244,8 млн. рубль кирген, оон иштинде үндүрүглер талазы-биле 204,4 млн. рубль. Үндүрүг төлөвирин дугайында негелдени чорутканының соонда, өрени тыртып алыры ажыктыг болуп, оон 153,9 млн. рубль кирген, санажылганың агар санында бюджетче 62,7 млн. рубльди тыртып алган, күүседикчи хөдөлүшкениң түннелинде, 26,7 млн. рубльди төлөз.

2006 чылда өрелерни таарыштырар сорулга-биле 86 организацияларга хамаарыштыр буурашкыны хүлээп алырының дугайында ТР-ниң Арбитраж судунче билдиришкени бээриниң дугайында шиптирни хүлээп алган, 2007 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле алырга, 74 организацияга хамаарыштыр херекти оттурган.

— Республиканың үндүрүг органнарының ажылдакчыларының чорудуп турар хыналдаларына хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер, Владимир Борбак-оолович?

— 2006 чылда республиканың үндүрүг органнарының ажылдакчылары үнүшкүнүг болгаш ийи-чаңгыс хыналдаларны чорудуп турганының түннелинде бюджеттин бүгү деңгелинде 496,2 млн.

рубльдин немелде төлөвирлерин кириген, оон иштинде үнүшкүнүг хыналдалар-биле 205,8 млн. рубльди, ийи-чаңгыс хыналдалар-биле 290,3 млн. рубльди.

Контроль ажылдарының түннелинде төлөвирлерже немей шилчиткен ниити түнү 2005 чылга деңгээрге, 120,5 млн. рубльге көвүдээн азы 1,3 катап улгаткан. 2007 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле алырга, республиканың үндүрүг органнарының учедунда 5651 санныг контроль-касса техникасы турар, оларның 2005-и электроннуг контроль лентазы-биле камгалаттырган. Отчеттук чылда бо угланышкынын талазы-биле 1875 хыналдаларны чоруткан.

— Контроль хыналдаларының үезинде хажыдышкынын илереттинген бе?

— Хажыдышкынын чок деп болбас. Бистиң ажылдакчыларның чоруткан хыналдаларының үезинде 909 хажыдышкынын илереттинген. Оларга 3763 муң рубльдин торгаалы онааган, оон бюджетче 2409 муң рубль кирген азы 64,0 хуузу, эрткен чылдың бо үези-биле деңгээрге, 5,6 хууга көвүдээн.

Контроль-касса техникасын ажыглаар дугайында хоойлужудулгага хажыдышкынын дээш административтиг торгаалды албадал-биле тыртып алып сорулгалыг, 2604 муң рубльдин 608 материалдарын отчеттук чылда суд күүседикчилериниң албанын-

Аъш-чем барааннары хынаттыңган турар ужурлуг

Ветеринар болгаш фитосанитар федералдыг албан чериниң хайгааралының Тыва Республикада эргелелиниң барыын кожууннарда харыылап турар салбыры 2005 чылдың апрельде тургустунган.

Бо албан чериниң килдис эргелекчииниң оралакчызы Дарый-оол Бораевич Куулардан чаа тургустунган организацияның ажил-ижиниң кол угланышкынын сонунурап айтырдым:

— Бистиң кол ажылывыс көдээ ажыл-агый продуктуларының (эът, сүт, дүк), аъш-чем кылыгларының барааннарының шынарын, кижилерниң кадыкшылдыга айыыл чок кылдыр бүдүргенин хынаары. Ынчангаш хереглекчилер рыногунда сайгартынып турар продуктуларның шынарын экижидери-биле тодаргай угланышкынын ажылдап турар бис. Ол чоннун амыдырал деңгелин бедидеринге кончуг чугула рольду ойнаар.

Россияның садыг экономиктиг делегачинче кончуг шалыпкын агым-биле өттүндүр болгаш мегелеп кылган барааннар мөөң-мөөңү-биле кирип турар. РФ-тиң Чазааның Экономиктиг хөгжүлдө болгаш садыг яамызының берген медээлери-биле алырга, Россия Федерациязының хереглекчилер рыногунче кирип турар барааннарының 50 хире хуузу ыңдыг болуп турар. Эң хөй шынары куду, өттүндүр кылып турар барааннар, соктар болгаш өске-даа суксуннар, пиво, хендир үзү, эът болгаш балыктан кылган консервалар, шай, кофе чижектиг барааннар хамааржыр.

Ынчангаш бистиң организациявыс садыг-саарылга черлеринде, столоваларда барааннарның шынарын хынаар, хайгааралга алып албан чери бооп турар. Ол ышкаш аң-меңни, балык-байлаңны,

хынаттынмаан мал продуктуларын садып-сайгарганы дээш буруулугларны торгаары көрдүнгөн. Балык-байлаңны, аң-меңни чөп-шээрел чокка тутканы, адып-боолааны дээш база торгаар.

Эрткен чылын барыын кожууннарда мал продуктуларын садып-саарып база аъш-чемге херегледип турган 362 объектилерни хынаан. Оон түннелинде, 256 хажыдышкынын илередип, 114100 рубльге торгаалды онаагаш, бюджетке киридивис.

Кожууннарның садыгларында сертификат, чогуур документи-лери чокка колбаса кылыгларын, дагаа чуургаларын, эътти, сүттү садып турары илереп турар. Чуртакчы чон чүгле хынаттыңган шынарлыг аъш-чемни садып чиир ужурлуг.

Бистиң организацияда эки ажылдап турар специалист-эксперттерниң ажылын демдеглээри чугула, оларга Байлакмаа Монгуш, Елизавета Базыр-оол хамааржыр.

Малдың халдавырлыг, онза айыылдыг аарыгларына удур ышаанда профилактиктиг ажылдарны кылып чорудуп турарын база хынаар. Ветеринария хоойлуун хажыткан таварылгада буруулуг кижилерни торгаар.

Ажылывыстың кол-ла сорулгазы — чоннун кадык-чаагай чоруу, эки шынарлыг аъш-чем оларга четкен турарын хандыраары болур. Садып алыкчы садыгдан колбаса кылыгларын садып ап тургаш, оон шынарын, кажан бүдүргенин айтырар эргелиг. Даштыкы күрүнелерден, ылаңгыя Моолдан Россияже кири сөөртүп турар эът аймаан «Хандагайты» эртирилге постузунда хынап турар бис. Ажылывыс харысалгалыг, берге — деп Дарый-оол чугаазын доосту.

Арагачы ДОНГАК.

Чадаана хоорай.

кириген. Эрткен чылдарга көөрдө, үндүрүг органнарының кирип турар билдиришкениниң саны көвүдээн. Кирип турар билдиришкениниң көвүдөп турар чылдагааны болза, бюджет албан черлеринден чаңгыс аай социал үндүрүгнү, хөөнү, хуу кижилерге хамаарыштыр транспорт, өңчү болгаш чер үндүрүг тыртып алыр талазы-биле республиканың чаргы чарар судтарынче кирип турар бис.

2007 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле алырга, үндүрүг органнары 98398 муң рубль түңге 3313 билдиришкениниң чаргы чарар судтарже кириген, оон 80244 рубль түңге 3291 билдиришкениниң үндүрүг органнарының талазынга кылдыр шиптирлеп берген.

— Түннелинде, Чазак Отчедунга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— ТР-ниң Чазааның Отчедунда кылдыганын ажылдар тодаргайы-биле көргүстүнгөн чорду. Ылаңгыя бистиң үндүрүг органнарының ажылынын дугайында кол саннар кириген. Үндүрүг ажылдакчылары республика бюджетиниң орулгалыг кезээниң долдурдуктары болгай. Ажылывыс харысалгалыг болгаш берге. Меңээ республиканың хоочун солунунга сөс бергениңерни ажыглап алгаш, үндүрүг төлөкчилеринге мындыг чүүлдү сагындырып каайн. Кандыг-даа кижиниң сайгарлырын хоойлу езугаар магадылап каан болгай, сайгарлыкчы киж, бүдүрүлгө, албан чери үндүрүг төлээр талазы-биле бодунун эргезин болгаш хүлээлгезин утпас ужурлуг.

Сергей ХЕРТЕК чугаалашкан.

Эртемденнер шагдан бээр ийи-чаңгыс кижилерниң төөгүгө ролун, хөгжүлдөгө үлүүн сайгарып келген. Барза-барза, кол нуруузуңда чаңгыс түннел үнген деп болур: төөгүнү улус-чоннар «кылып» турар, а оларны уштап-баштап турар кижилерден хөй чүве хамааржыр. Бир эвес олар «кошкак» болза, хамык чүве дедир барып болур, чижээ, эрткен вектин 30 чылдарында Гитлер кегээрелдиг улуг чуртту соора эдэрти берген болгай. Че, ол-даа ындыг-дыр. Маңаа бистиң Тывавыска хамаарыштыр чамдык бодалдарымны чугаалаксаан кижилер мен.

Төөгүдө чаа, эң чаа деп турар бо үе-чаада Тываның бажыңга үш-дөрт кижилер турган: Буян-Бадыр, Тока, Ширшин, ам Ооржак. Олар бодунуң үезиниң айтырыгларын шиитпирлеп, чуртунуң канчаар хөгжүүрүн үениң байдалдарын барымдаалап тодарып келген. Эң-не берге үүле Ш.Ооржакка таварышкан.

Сөөлгү он беш чылдарда Россияга болган силгилешкиннерни, өскерилгелерни бойдустуң улуг халавы азы дайын-биле демейлеп болур деп сарыылдыг төөгүчүлөр санап турар чүве-дир бо. Сактып көрүңер даан: амгы бо чаа-ла чадыгып эгелеп турар чуртталгавысче кандыг ындыг кирген ийик бис? Ажы-биле чугааладылар чоп: шоковая терапия! Очулдурукчу эвес мен, ынчалза-даа канчаар-даа бодап келгеш, ооң утказын: баштай албаарадыр чула берипкеш, оон эмнээр дээр-дир дээр кижилер мен. Азы тывабыздар болза, эштип өөренип дээр энкиги сугже кири октапкан. Шынап-ла, чон халаптыг байдалче кирген. Бистиң ынчангы бир улуг даргавыс он ажыг чыл дургузунда «ажык-чарлыг»-биле хөй чүве чугаалап турда, аштап турган кыдат чон Дэн Сяопинниң удуртулгавыс-биле национал продуктузун ийи катап көвүдөдип алдылар. Ам делегейде эң күштүг күрүнениң бирээзи апарган. Бистиң чуртувус чүгле сөөлгү алды-чеди чылдарда орталанып, делегейни харын-даа арай кайга-дып турар дүргөдээшкенин көргүзө берди. Кайы-даа таварылгада чаңгыс кижиниң төөгүгө үлүү турар чүвени көрүп турар-дыр бис.

А бо он беш-он алды чылдарың эгезинде кандыг турганын билер бис. Ынчан бистерге езулуг лидер – баштың херек апарган. Ындыг кижилер бир-ле шиитпирни бодунга дидимненип тып алгаш, быжыг, харын-даа кадыг хол-биле, мерген угаан-биле башка-рар ужурун турган. Ол тургустунган айтырыгларга харыны эртем дептерлеринден-даа, мурнунда практикадан-даа тыппас, ол чаа оруктарың дилээр турган. Амгы үеде хамык чүве орталанып, амыдырал чүгээртей бээр, ындыг кижини ол-бо деп, ында чакан, мында шын эвес кылган, хамыкты хоозураткан деп чугаалаары белең. Караңгы арга-шырыш аразыңга азып чораан улус ак орукче үнүп кээр, бир кижилер оларны, Данко ышкыш чүрээң чырыкты кылып алгаш, дүмбейден үндүрүп кээр, оон соонда кодан хөй дег ыт чок шөпүртүп орган кижилер аразыңдан ийи-чаңгыс «маадырлар» ушта халчыл кээп, ам бистер баштаар бис дижи бергеннер. Бичии оолдар мынча

дижи: дай порулит, дядя. Ам ол акый, даай эвес апарган, ам ол багай чолаачы апарган, ыңай бар, чоруп чор, бистер чолаачылаалы, башкараалы, азы че, Ооржак, сен-даа чуртувусту хоозураттың, чеже болур сен, ам бисти кири, бистиң оочурувус келген дээр ол...

Ханыладыр көөрге, Ш.Д. Ооржак Россияга ол берге үелерде регионнар бажыңга турган, ам-даа туруп турар он ийи лидерниң бирээзи болуп турар. Бир эвес ол баштыңнар үргүлчү өскерлип турар байдалдарга харылар тыппаан болза, өске чүс-чүс политиктер ышкыш, төөгү богуңда чыдарлар ийик. Ынчангаш шыда-жып билер кижилер езулуг лидер деп чаа төөгү айты берип-тир. Ындыг кижилер аштырар деп чүве билбес, ындыг сөс-даа дыңнакавас, ол куяк камгалалды мурнунга тудуп алган. Бирги удуртукчу, чедиш-кинниң политик хамыктың бажыңга турар, оон башка хоржок, соондан кедеп чоруурлар, чамдыктары шыырак-даа кижилер болур, далдыр бериптер.

А Россияга балар шагдан бээр чүгле бир дугаар кижилер хамык чүвени башкарып, хамык шиитпирлер үстүндө төктүп турган болгай. А олар адаанга келгеш, шын эвес-даа болур, а ында кижилерниң чези-холазы база көстү бээр, шак-ла ындыг ындыг шиитпирни хүлээп албазыңга база хоржок, хүлээп аарыңга оон-даа дора болуп болур. База-ла сактып көрээли. Хуужудулга деп чүвени үстүртен кайы хире албадап туржук. Ону күөсетпес аргажок турган, мүн-не оон өргүнүн өжүрер дээр доктаалдар база биске үнүп турду, бир дарганың-даа дүжүлгезинден чайлаткан. Чок, «дээрден» айтышкын күштүг – күөседир, ол-ла!

«Хоозураан Тыва» оон тыптып келгенин анык салгал дөңгүл-ле билер боор, а чогум дүжүлгөже амгы кордакчылар кончук эки билер. Ону ынчаар тайылбырла-вастар олар, оон башка мурнунга тудар лозуну чок апаар. Ол үеде бир кожуунуң удуртукчуларының бирээзи турган амгы пенсионер мынча деп оор чорду: Самагалдайга «Сельхозтехника» каш кижилер арендага алган турган. Бир хүн медээ келди: улус хамык машина-техниканы, эт-септи үптөп эгеледи деп. Шагдаалар-биле харылзажырымга, үстүртен айтышкын бар, ындыг чүүлдерге киришпес дээр чүве деп мындыг. Кызылче долгааш, чүвениң ужурун тып чадаштым. Ол-ла, даарта эртенинде чүү-даа артпаан, оон соонда эвээш-бичелеп кавырыктаныр чүве-ле арткан».

Бо мен-даа болза ужурум тып-

Чангыс абзац-биле

КЕЗЕМЧЕ ХЕРЭЭН ОТТУРГАН

Республиканың Иштики херектер яамызының берген медээзи-биле алырга, Россияның Федералдыг үндүрүг инспекциязының Тыва Республика талазы-биле районнар аразының №1 инспекциязының удуртукчузу Анатолий Айжиге хамаарыштыр РФ-тиң Кеземче хоойлузуңуң 293 чүүлүнүң 1 кезээ-биле кеземче херээн оттурган болуп турар. Херекти ТР-ниң ИХЯ-зының Экономиктиг кем-херек үүлгедиишкени-биле демисел чорудар эрге-

лелиниң чыгган материалдарыңа үндезилеп оттурган. Инспекцияның албан-дужаалдыг кижилериниң хөдөлишкын кылбааның, Улуг Хуралдың Хоойлуудулга палатазының ажыл-агый эргеле-лин үндүрүг учедунга тургуспааның түннелинде күрүнеге 1,8 млн. рубльдин когаралы чедиртинген. Амгы үеде истелгени Тыва Республиканың Прокуратуразы чорудуп турар.

Боттун инф.

пас чүвем ол: таанда-ла шооча-лап, таңныылдап тургаш, чүвени камнап, кадагалап ал болбас турган бе? Бистиң хоорай-суурлары-выска кая-даа ындыг ындыг «хуужудулга» болуп турган, олар-ның ужу-кыдыыңга азы харын-даа бажыңга – чүгле бүдүү – ол үениң дарга-бошказы база турган бол-дур эвеспе. Хову-Аксының хамык

салаазын-даа шимчетпестер болгай. Сенатор бар-дыр харын, Чазак Баштыңы биези-ле киживис. Ол багай бе ынчаш? Багай-дыр деп чаа маадырлар санап турлар. А олар ынчаар ажылдап шыдаарлар бе, азы ырактан твержиликтер эккээр бе, азы бодувус чуртувуста шын-меге аргалар-биле байып оорар,

тукчуну чүге солудум, мону чүге депшиттим... дээр ышкыш.

Чангыс талалавалы: кымда-даа бодунуң шыны турар. Езулуг алыс шын деп чүве эң-не берге айтырыг деп философия өөредип турар дээрзин билер бис. Чүгле үе ону көргүзөр. Кым дарга болурун азы болбазын база үе болгаш, бо таварылгада, кол-ла чүве – чоннуң

Политикаже номчукчунуң көрүжү

ЕЗУЛУГ ЛИДЕР ДЭЭРЗИН амыдырал бадыткаан

машина-техниказы, дериглери канчанган? Азы «Тиилелгениң»? Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Янчат болза «Хамык комбайннарны Саян ажыр садып чорудупканнар» дээр кижилер болчук. Ындыг чүүлдер кая-даа турган, хамык эт-хөреңгини кым-даа хунаап, дээрбедеп албаан, чер-черде дарга-бошка боттары алган азы боттары албышаан, сонгаар сайгарып турган, ону кым-даа билер, ол бүгүнү кым-даа истевээр, тодаратпаан. Чүге дээрге билдингир: үстүртен бадырган доктаал-саавырга олар даянган, «чингине шугумга» удурланыры айыылдыг.

Регионнар удуртукчулары кадыг үүлгө таварышканнар: совет планыг экономиканы чаа, артында-ла, карак чагган капиталистиг харылзааларже эде углаар. Оларның башкарыкчы салым-чаянындан, хууда мөзү-бүдүмүндө баштап турар чонунуң амыдыралы хамааржыр турган. Акша-төгери чок, мурнунда дег үстүртен акша бербестээр, чүгле диленип алыр. «Акшалыг болза мугулай-даа кижилерни кылып каар, а сен ол чокта чурттап өөр» деп негелдени ынчангы Москва чер-чер удуртукчуларыңга салган. Эвилелге киргенинден бээр бүгү үелерде «азыралда шилги бызаа» канчалтар турганын экономиказы кол нуруузуңда үндүр сөөртүр продукцияга таарыштыңан: даг-дүгү, кобальт... А этти чеже-чеже муң тоннаны чорудуп турдувус, ол-ла БМБ тудууче. Ам база сактып көрүңер, ол берге аштанчыг, акша-көпөк чок үеде баштайгы президентивистиң Москвадан кээр кайы хире манап, аэропортка келгеш, ынча-мынча акша чугаалаштым, ам кээр дээрин манап, телевизор көрүп, радиодан дыңнап турганымысты. «Шош соонда чудурун чайып турар» бо кижилеривис ынчан кая турган ийик?

Шын-дыр харын, ельцинчи кадрларны регионнарга Москвадан-даа эккеп, томуйлап турган. Ам кайдал олар? Чадажып каан, чангылай берген. Бистиң даргавыс, боттун кижизи, олар-ла. Азы 96-97 чылдарда сонгулдалар үезинде тывалар коммунист, демократ деп турбайн, ол-ла Ооржакты сонгул алган. Часпааннар, азы оон соонда байлар регионнар баштаар «мода» тывылган. Бизнес кижилери Тываны база сонугарга берген, а олар бир акшаны бети дээрге ийи кылып албас болза,

найысылал төвүңге хуу бажың тудуп, дөжээниң орун кастырып эгелээр ара соксаттырып алгаш, тыва даргаларны көрбестээр кижилер аштанчыг өпейлээр бе? Азы боттары баш муңганып, эгелеп алган бизнестин магальг хөгжүдүп алыр бе? Амдызыңда билдинмес, ынчалза-даа чоннуң угааны чарт, караа көскү, кулаа дыбыжы. Ол бодунуң сөзүн сөглөй бээр.

Он ийи кижилер он беш чыл иштинде регионнарын үзүктөл чок удуртуп келген дидивис. Чеже кижилер шыдашпаан-дыр – барык тозан чыгыы регион бар деп санаарга? Чуттук экономиктиг реформалар чоруп, эт-хөреңгини чамдык кижилер, шынап-ла, боттарыңга хуужудуп апарганда, чон аштап-түрөп турза-даа, дайын-чаа-даа болуп, чаа президент келгенде-даа шыдашканнар. Бистиң лидеривис оларның бирээзи. Мынча дижи чүве-дир: езулуг күрүне ажылдакчызы чонун мурнай халывас, байдалды ылаптыг өөренип көөр, а оон хожудуп чыдып каар болза, хамык чүвени контролдап шыда-йын баар. Оон кадында регион даргазы чүгле бодунуң чонун бодаар эвес, үстүкү чагырганың эрге-ажыктарын барымдаалавас, айтышкыннарын күөсетпес болза база талаар, үндүр идиптер болгай. Амгы эртемденнерниң санап турары-биле алырга, ындыг лидерлер боттарының политиказын боттандылар дээр, хууда алдар-адын – авторитетин быжыглаар, хууда эрге-чагыргазын холдан салбас. Ынчангаш шын-меге демократтарга бо-ла сөглөй бээр.

Багай деп турар ол кижилерде эки талалар база бар: олар ажыл-агыйны эки билер, бүгү деңгелдерниң – Москвага чедир – башкарыкчыларын эки билер, ындыг болганда, чер-чуртунга херек чүвени тып эккээр, регионунда байдалды тергип билер, бети дээрге аппарат ажылын эки билер, ону шын удуртуп. Черле ынчаш, дорт чугаалаар чүве болза, канчап өскерлишкениң берге үелерде тендик дивейн бутка туруп, канчаар тиилеп болурун олар өөредип болурлар-дыр.

Ш.Д. Ооржакка хамаарыштыр дыка хөй чемелдерин оон-моон дыңнап тур бис. Ол дугайың чүгле оон дыңнаксап турарлар база бар. Маңаа ажык-чарлыг болуру чугула турган боор. Чүге ынчал барганын, чүнү кылып турганын, бо удур-

шиитпир, шилилгези тодарыдыр.

Чүгле чамдык мындыг чүвөлери утпаалы ха-дунма, эш-өөр. Атеистиг үе соонда шажын-чүдүлге Тывага канчап катап эглип, сайзырай бержик? Улустуң уран чүүлү, ында чаа агымнар кайыын тывылды, тыва хөөмейжилерни, күөседикчилерни бүгү делегей канчап билер апарды? Тыва спортчуларны кижилер болза-даа кайгаар, бир эвес, чижээ, он мун чурттакчы кижиге онааштыр санаар чүве болза, делегей, Европа, Россия чемпионнары, улуг шаңналдыглар талазы-биле бистиң республика бир дугаар черде турар, санап көрүңер даан. Берге байдалга таварышкан та чеже кижилер Чазактың дузаламчызын алган чүве? Хамык школалар, клубтар шупту ажылдап арткан-дыр. Ээн калган суурлар-даа чогулу. Эвээш-биче-даа болза чуртталга бажыңнарын тудуп тур. Сонгаар кончук-кончук дээр, теле-визордан көргөш, кижилер ырмазы сынар, ында магальг-чаагай чүве болза ындыг бе: бир суурда суг чаңгыс кижилер чурттап артып калган боор. Аэропорт тудуу колдуунда доозулган. Кайгамчык чараш, чөөн чүк хевир-хөөннүг музей база туттуна бээр. Ол чүгле чоннуң маадырларын «Алдан дээрбечилер» деп турар, акшадан өске чүвени тавыастарга, оларның соондан калбаңнашкан тус чер чурт-тугларга херекчок ыйнаан. Тыва чоннуң байлак төөгүзү, амыдыралы аңаа көрүнүктелер, а ону даштыкылар безин сонугарга турар болгай. Шыны шын дээр: «бонжуларымыс»-даа бар, бижек-тежиривис, арагалаарымыс-даа халаптыг, биргилеринге дузалап, өскелери-биле демисежиң турар. Ынчалза-даа топтап көрүңерден, тыва аныктар кайы хире кызымак эртем-билиг чедип ал, канчаар ажылдап чоруурлар-дыр. Москва-да-даа, даштыкыда-даа. Олар ниитилелдин кол кижилери апаар – ажылгыр, культурулук кижилер. Ол чаа салгал-дыр. А чараштарын! Үш-дөрт он чыл бурунгаар тыва кижилер ындыг эвес туржук.

Чок, хоозурап калбаан бис. Мында Шериг-оол Ооржактың аажок улуг ачы-хавыязы бар. Аппарадан алдынын алгаш, оон үлүүн октаптар бис бе? Азы, чамдыктар ышкыш, бодувуска «хуужудуп» шингээдип алыр бис бе?

Кызыл-оол КУУЛАР,
башкы.

Кызыл хоорай.

Мөрөндө медээлер

ЧАГЫГЛАРНЫ ХӨЙНҮ КИИРГЕН

Февраль ортан үезинде Эрзин кожуунуң Мөрөн сумузуңуң Бажалыг талазында малчыннарже удуртукчуларның, эмчилерниң база өске-даа хамаарылгалыг ажылдакчыларның каттышкан үнүүшкүнүн организа-таан.

Оларның-биле кады Кызылдан келген депутаты Шолбан Кыргыс база чорааш, малчыннарның аңаа кириген чагыгларын бижи-биле. Мөрөнниң хову талазында аалдар бүрүзү дош, хар эргизип аргастанып олура. Ын-

чангаш малчыннар кудук кастырып бээрин депутаттан дилээр. Чамдык аалдар чырык кирип бээрин сүмелээр. Депутат аалдар бүрүзүңе белектиг барган.

Бистиң бо депутатымыс, шынап-ла, эвилең-ээлдек, дузааргак, малчыннарже үнүүшкүн кылырда безин машинавыска бензинни ол саткан. Хову бригаданың 16 өреге хоочуннар, 6 өреге анык өг-бүлелерге солуннарны, халас эмерни удуртукчулар чедирген.

СОРУЛГАЛАР

КҮҮСЕТТИНИП ТУРАР

Мөрөн суурнуң көдээ Культура бажыңыңа Чазактан

келген даргаларның киржилгези-биле Чазак Отчедун чугаалашкан хурал болуп эрткен. Отчет талазы-биле тодаргай илеткелди келген даргалар кылгаш, чоннуң салган айтырыгларыңа чедингир харыларны берген.

Шынап-ла, сан-көргүзүлгеден алгаш көөрге, чылдан чылче план-сорулгалар күөсеттинип, амыдырал хөгжүп олурарын санал бергеннер демдеглээр. Ынчангаш эрткен чылын Чазактың кылып чоруткан ажылының талазы-биле эки деп үнөлелди бердивис.

Чечекмаа САДИ.

2007 чылдың март 11-Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер болгаш Хоойлужудулга палаталарының ийги чыыжының депутаттарының катап соңгулдаларының хүңү

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының кандидаттар

Студенческий №34 соңгулда округу

Владимир Баринович БАГАЙ-ООЛ

политолог болгаш юрист
Тывавыстың чараш, омак херээжен-неринге март 8-тиң байырлалы-биле чүрээм ханызындан байырны чедиргеш, чедишкinnerни, каң дег кадыкшылды, аас-кежин, өөрүшкүнү күзедим.
(Халас парлаан).

Геология №29 соңгулда округу

Эрес-оол Борбак-оолович КУУЛАР ЧӨПТҮГ ЧОРУК— ЧӨПТҮГ ЭРГЕ-ЧАГЫРГА!

(Халас парлаан).

Автодорожный №32 соңгулда округу

Ольга Сергеевна ОМЗАР
генетик эмчи

Күш-ажылчы намдарым кижилерниң кады-биле холбашкан. Келир үеде салгалдарымыс каң дег кадык, билин шыырак, сайзыраңгай болурун чедип алыр сорулгалам мен. Силерден мени деткирин диледим.
(Халас парлаан).

Правобережный № 4 соңгулда округу

Лариса Сереновна АНДАЛАЕВА

Кызылдың №8 школазының директору, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаты

Мээң участо-гум хемниң он талазында, оза-лааш, инфра-структуразы сайзыраваан болгаш улус бичий-ле чүве ужун хоорайже кирер. Ынчан-гаш депутат кижиниң бо округка хары-салгазы кончуг улуг. Бирги ээлчегде маңаа чүнү өскертири чугула болуп турарыл?

Бодум школа директору база Төлээлекчилерниң хоорай хуралының депутаты болгаш дыка хөй айтырыглар барын бил-ир мен. Шинтирлээр ужурлуг айты-рыглар ам-даа эндерик. Чокчо, транспорт, аргыжылга, оруктар багайы, караңгы кудумчулар. Оон иштинден эң чидиг айтырыг – күрүне аптеказы чок болуп турары. Чурттакчылар бо дугайында каш-даа катап хомудал кирип турган. Оон аңгыда школавыстың бажыны барык чүс хуу эргижирээр деп болур. Оон-даа хөй айтырыгларны маңаа адап, санап болур. Хоойлужудулга палатазының депутаты апарзымза, бо бүгү айтырыгларны чуртта-чыларга шинтирлеп бээр дээш бүгү күжүмү салыр мен.

(Халас парлаан).

Восточный № 2 соңгулда округу

Константин Федорович НИКИФОРОВ

Константин Федорович Никифоров 1948 чылдың июль 30-де Кызыл хоорайга ажилчын өг-бүлөгө төрүт-түнген. 1967-1969 чылдарда шериг албанын эрттир-ген. 1971 чылда Кызылдың пасса-жирлер автотран-спорт бүдүрүлгезинге ажилдап кирген. 1998 чылда оон директорунга томуйлаткан.

Спортчу маргылдааларга идепкейлиг киржилгези дээш 2001 чылда «Россияның күш-культуразының база спортунун тергини» хөрек демдээ-биле шаңнаткан. 1998 чылда Россияның Транспорт ямы-зының «Автомобиль» транспортунун хүндүл ажилдакчызы» атты тывыскаан. Күш-ажылдың хоочуну.

1998 чылда Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутатынга соң-гуттурган. «2003 чылдың менеджери» республика чергелиг конкурстун, «2004 чылдың менеджери» Кызыл хоорай конкурстунун тилекчизи атты тывыскаан.

Константин Никифоров бодун чүгле эки таладан көргүзүп, ажилчыннарның аразында хүндүткелди чаалап алган.

Өг-бүлелиг, ийи оолдуг, бир уйнукут.

(Халас парлаан).

Центральный № 3 соңгулда округу

Владимир Евгеньевич ИЛКИН

Соңгу-Казахстан обла-зынга Мам-лютский ра-йонунга 1956 чылдың январь 2-де төрүт-түнген. 1973 чылда Кызылдың № 11 школазын дооскан. Дви-ногорскиниң гидроэнер-гетика техни-кумунун техник-электрик салбырын дооскаш, Тываның электри шугумарыне ажилдаар кылдыр томуйлаттырган. 2004 чылда ККБ «Чылыдылга төвү» аңгы бүдүрүлгө апарган, ында ол бөгүнге чедир ажилдап турар. Уругларның «Фракта» аттыг хоккей клубунун удуртукчузу. 2006 чылда «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тывыскаан. Өг-бүлелиг, ийи кыс уруглуг.

Мээң ажылымның кол угланышкыны — Кызыл хоорайның база респуб-ликавыстың үлетпүрүнүн хөгжүлдези. Бистиң үевис үлетпүр үези. Ол угла-нышкын чокта үндүрүг чыгдымас, бюджет тургустунмас, социал айтырыглар шинтирлеттинмес.

Мен чөптүг, шынчы эрге-чагырга дээш мен.

(Халас парлаан).

Тыва Республиканың Чазаанда

А.В.КВАШНИННИН САНАЛДАРЫ КҮҮСЕТТИНИП ТУРАР

Тыва Республиканың ээлчеглиг хуралыга Сибирь федералдыг округта РФ-тиң Президентизиниң Бүрүн эргелиг төлээзи А.В.Квашнинниң республикага ажил-албан аайы-биле чоруп тургаш берген саналдарын болгаш сүмелерин күүседир талазы-биле доктаалдарның күүселдезиниң дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Бүрүн эргелиг төлээниң албан аайы-биле үш катап чораанының талазы-биле 5 док-таалды хүлээп алган (№ 1065, 2004 чыл, ноябрь 24, № 1074, 2004 чыл, декабрь 1, № 649, 2006 чыл, май 19, № 782, 2006 чыл, июнь 17, № 926, 2006 чыл, июль 25). Ол доку-ментилер езугаар ниитизи-биле 198 пунктуга айыттыг хемчеглерни боттандыраарын бадылаан, олардан бо чылдың эгезинге чедир 164-ү күүсеттинген, азы 83 хуузу. 34 хемчеглерни боттандырып чорудуп турар, азы 17 хуузу. Айыттыг хемчеглерниң күү-селдезиниң мониторингизин квартал санын-да эртирип турар.

Бүрүн эргелиг төлээниң 2004 чылдың ноябрь 18-19 хүннеринде чоруп турганының үезинде Кызыл хоорайның Паротурбинная 17 «а» бажыңга өрт болганының фактызынга хамаарыштыр берген саналдарынга дүүштүр республикада социал адырның албан черлеринге база чурттакчыларга өртке удур айыыл чок чорукту хандыра-рының талазы-биле ажилдарны чорудуп турар, чурттакчылыг девискээрлерге профи-лактиктиг хемчеглерни боттандырып турар. Паротурбинная 17 «а» чуртталга бажыңыга өртке когааннарда 2005-2006 чылдарда чаңгыс угда материалдык дуза чедиреринге болгаш күрүнениң чуртталга сертификат-тарын тыпсырынга акшаландырышкынның бүгү үнөр дөстөрүнүн күсели-биле 29,3 миллион рубльди тускайлаан. Өртке когаан 41 өг-бүлө Кызыл хоорайда чаа туттунган бажыңда квартираларны болгаш садып турар квартираларны алгылаан.

Ынчан Анатолий Квашнин республика-ның одалга-энергетика комплекзиниң база коммунал ажил-агыиының күскү-кышкы үе-лерде соксаал чок ажилдаарын хандыра-рының талазы-биле сүмелерни берген, ону чедип алыры-биле Чазактың хуралдарынга ажыглаттынып турар чылыг база электри энергияларының хемчээлдериниң болгаш

оларны хереглекчилерге чедирериниң са-наашкыннарының дугайында айтырыгларны ай санында чугаалажып турар. Озал-он-дакка таваржып болур болгаш амыдырап-чурттаарын хандыра адырларның объек-тилериниң террорга удур камгалалдын хандыра талазы-биле хемчеглер боттанып турар, оларның күүседилгезиниң дугайында Тыва Республиканың Терроризмге удур комиссиязының хуралдарыга сайгарып чугаалажып турар.

Сибирь федералдыг округтун Чөвүлели-ниң «Сибирьниң экономиктиг хөгжүлдези-ниң стратегиязын боттандыра дугайында» протокол шинтирлинде Элегестин кокста-лыр хөмүр-даш тывыштыг черин шингээдир болгаш Кызыл—Курагино демир-орук ма-гистралының тудуунун талазы-биле кезээ күүсеттиниң турар, Инвестиция фондунун акша-хөреңгилерин ажыгларынга төле-вилелдерин шилир талазы-биле Россия Федерациязының Чазааның Инвестиция комиссиязы тудугнуң төлөвилелин чүүлдүг деп көргөн.

Тыва Республиканың 2020 чылга чедир социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң Стра-тегиязын ажилдап кылыры уламчылап турар. № 131 Федералдыг хоойлуну күүсе-дириниң шугуму-биле муниципалдыг тургу-зугларның социал-экономиктиг хөгжүлде-зиниң ортумак болгаш узун хуусааларлыг программаларын ажилдап кылыры доозул-ган. Тус черлерниң Төлээлекчилер хура-ларының бадылааны муниципалдыг ра-йоннарның социал-экономиктиг хөгжүлде-зиниң комплекстиг 19 программалары республиканың Чазаа-биле дугуруштунган.

Яды-түрөңги байдалды аяп эртер болгаш чурттакчы чоннуң ажил-биле хандырынарынга салдар чедирер талазы-биле республика болгаш муниципалдыг программаларны күүседириниң шугуму-биле 10,7 муң хамаатыларга түр болгаш

доктаамал ажилдаар черлерни берген. Республиканың «2007-2008 чылдарда Тыва Республиканың муниципалдыг албан-хаак-чыларының мергежилин бедидери» тускай сорулгалыг программазын хүлээп алган. 2006-2010 чылдарда Тыва Республикага ажилчын кадрлар болгаш специалистер бе-леткээринге Күрүне чагыы бадылаттыглан.

Ажил-агый чорудулгазының биче хе-вирлерин хөгжүдеринге салдар чедирер сорулга-биле «Агроүлетпүр комплекзиниң хөгжүлдези» мурнады көөр национал төлөвилелдин шугуму-биле 3272 санныг хууда дузалал болгаш фермер ажил-агыйлары 605,8 миллион рубльге чээлиер документилерин долдурган. Көдээ ажил-агыйның 63 хереглекчилер кооперативтери тургустунгулаан. «Россельхозбанк» ААН-ниң Тыва девискээр салбыры көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүлеринге чээли бээрин чедимчелиг болгаш шалыпкын бол-дурары-биле 2006 чылда Барыын-Хемчик, Танды, Өвүр, Кызыл, Сүт-Хөл, Чөөн-Хем-чик, Тес-Хем база Мөңгүн-Тайга кожуун-нарда немелде офистерни ажиткан.

А.В. Квашнинниң 2006 чылдың июль 18-те чораанының соонда Тыва Республиканың Чазааның кадрларның мергежилин бедиде-риниң база эде белеткээриниң күрүнениң Тыва институтунун баазызынга өөредилгени болгаш профессионал белеткелди күрүне болгаш муниципалдыг 199 албан-хаакчылар эрткен, «Социал-экономиктиг хөгжүлдениң комплекстиг программаларын хевирлеп тургузарының дугайында», «Муниципалдыг тургузугларның социал-экономиктиг хөг-жүлдезиниң комплекстиг программаларын ажилдап кылырының методиказы» деп айтырыглар талазы-биле семинарларга 185 кижиги киришкен.

Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирь федералдыг округта Бүрүн эргелиг төлээзи А.В. Квашнинниң республи-кага ажил-албан аайы-биле чоруп турга-нының үезинде берген саналдарын болгаш сүмелерин боттандыра-талазы-биле хем-чеглерни күүседириниң ажилдары улам-чылап турар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының 2006 чылдың декабрь 29-та «Тыва Республиканың Күрүнениң экология контролюнун албанының Удуртукчузунун» – Тыва Республиканың бойдус камгалалының талазы-биле Кол күрүне инспекторунун дугайында» № 218 Чарлыгына немелделер кириер дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫН ЧАРЛЫ

1. Тыва Республиканың Чазак Дарга-зының 2006 чылдың декабрь 29-та «Тыва Республиканың Күрүнениң экология контролюнун албанының Удуртукчузунун» – Тыва Республиканың бойдус камгалалының талазы-биле Кол күрүне инспекторунун дугайында» № 218 Чарлыгына Чарлыктын адынга болгаш сөзүглелинге дараазында немелделерни кириер:

«экология» деп сөстүн соонга «болгаш геология» дээр;

«бойдус» деп сөстүн соонга «болгаш геология контролю» дээр.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2007 чылдың февраль 19, № 49

Мөге кыс

Мээң угбамның адын Сайлык Мергенова Ооржак дээр. Ол 2006 чылда Хандагайты ортумак школазын эки өөредилгелиг дооскан.

Угбамның бир сонургалы – хостуг хүреш. Ол школачы чорда-ла, Виктор Достай бо хүрештиң чажыттарыга өөреди берген. Сайлык ТР-ниң Чазааның Даргазы-ның шаңналы дээш хостуг хүрешке 2006 чылда эрткен маргылдаага 44 кг мөге кыс-тар аразында алдын медальды чаалап алган. Угбамның тиилелгелерин, хөй-хөй шаңнал-дыг черлерин санаар болза, узай бээр. Ын-чангаш угбамга моон-даа соңгаар эки өөренирин, чедишкinnerниң хүрежирин бол-гаш делегейниң спортчу хевистеринге Тыва-ның адын алдаржыдарын күзээр-дир мен.

Алдынай СААЯ.

Саглы ортумак школазы.

"ЧАҢГЫС ДЕМНИГ РОССИЯ" партияның Тывада девискээр салбыры

Күш-ажыл төлевириниң биче хемчээлин болгаш пенсияны өстүрери

«Чаңгыс демниг Россияның» эгелээш-кини болур.

Бо чылдың февраль 6-да «Чаңгыс демниг Россия» партияның Төп Комитетинге үш чылдың бюджет болгаш чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлденин чугула айтырыглары деп темага парлалга конференциязы болуп эрткен.

Аңаа партияның удуртукчузу, Күрүне Думазының даргазы Борис Грызлов дараазында чүүлдерни онзалап демдеглээн.

— Февраль 5-те болуп эрткен партияның Чингине Чөвүлелиниң бюрозунга чоокку үеде азы 2008-2010 чылдарда чурттуң бюджетин хевирлеп тургузарда «Чаңгыс демниг Россияның» сорулгаларын чугаалажып көрдүс. Маңаа бистиң партиявыс чурттуң бюджетин ажилдап кылырынга бедик харысалгалыын медрес билип турарын демдеглексэн ийик мен. Бистерни Чазак база деткип турар.

Эрткен чылдың бюджет саң-хөө чавырлышкындан рынок хөгжүлденинче шилчилгелиг бюджет кылдыр тургустунган. Ол бюджетте 4 национал төлөвилелдер көрдүнгөн, аңаа 150 млрд. рубльди аңгылаан бис. Ында инвестиция фондузу база бир-ле дугаар аңгы көрдүнгөн (69,7 млрд.). Бистер демографтыг өзүлдө программазының үнденин база салдывыс.

Бо-ла бүгү түнелдерни чогуу-на Чингине Чөвүлелдин бюрозунга, Чазактын экономика талазы-биле харылап турар сайыптарының киржилгези-биле болган чугаалажышкыннарга чедип алыр аргалыг болган бис.

2007 чылдың бюджет—бурунгаар көрүшкүнүн, улуг төлөвилелдерниң бюджет болур. Ол дугайында партияның Чингине Чөвүлелиниң бюрозу медеглээн, 2006 чылдың декабрь айда Екатеринбург хоорайга болуп эрткен партияның съездизинге база бадьткаан бис. Чидиг маргылдаалар турза-даа Инвестиция фондузунуң акша-хөреңгизин, национал төлөвилелдерниң саң-хөө хандырылганын бүдүн чартык катап көвүдөдирин «Чаңгыс демниг Россия» партиязы чедип алган. Ол ооң ачы-хавыязы болур.

2008-2010 чылдарда үш чылдың бюджетин бир-ле дугаар хүлээп алыр бис. Ол экономиканың бьжыг хөгжүлденин болгаш чоннуң амыдырал деңгелин бедидериниң бюджет болур. Бюджетте кол көрдүнгөн чүүлдер ол.

Борис Грызлов: Сентябрь айдан эгелеп күш-ажыл төлевириниң адаккы хемчээли 2000 рубль болуру чедип алдынган.

— Чаңгыс-демнигжилер Чазактын

күш-ажыл төлевириниң адаккы хемчээлин сентябрь айда 1400 рубльге деңгей өстүрер дээнинге чөпшээрешпээн. Бистер күш-ажыл төлевириниң адаккы хемчээлин 2000 рубльге өстүрер дугайында хоойлу төлөвилелин бирги номчулгада хүлээп алдывыс, амгы үеде — ол хоойлу төлөвилелиниң ийиги номчулганын көрүп турар бис. Мурнувуста салдынган сорулга 2008 чылдың төнчүзүңгө чедир күш-ажыл төлевириниң адаккы хемчээли амыдырап-чурттаарының чуртта көрдүнгөн адаккы хемчээлинге дең турарын чедип алыры. Ол сорулганы партияның VII съездизинге чугаалажып көргөн бис. Ону үш чылдың бюджетин көрүп турар үеде шийтпирлеп болурунун аргазы бар.

Оон аңгыда бис үш чылдың иштинде бюджет адырының ажилдакчыларының шалыңын бүдүн чартык катап өстүрер деп сорулганы мурнувуста салдывыс.

Борис Грызлов: Пенсияның баазалыг кезээн күрүне магадылаар ужурулуг.

— Бистиң төрөөн чуртувустун чаагай чоруу дээш ак сеткилдиг, шынчы ажилдап келген хоочуннар хөй. Бистер оларны уттур эргевис чок. Пенсионерлерниң амгы байдалы кончук нарын дээрзин билип турар бис. Амгы үеде ажилдап турар пенсия хандырылганы бөгүнгү сорулгаларны шийтпирлеп шыдавайн турар. Мен хоочуннарга болгаш өскелерге-даа төлөпиг пенсияны төлээриниң дугайында чугаалап турарым ол.

Мында кандыг шийтпирлеттинмейн турар айтырыглар барыл? Бирээде, бо хүнде ажилдап турар хамаатылар пенсионерлерниң алыр ужурулуг пенсия акша-зын долузу-биле хандырып шыдавайн турар. Чижек-биле алырга, ажилдап турар бир хамааты 0,8 пенсионерниң алыр пенсиязын хандыраар азы акшаландыраар ужурулуг. Күрүне Думазы чыл санында федералдыг бюджеттен Пенсия фондузунче пенсия төлээр акша-төгерик шилчидер ужурга таваржып келген.

«Чаңгыс демниг Россия» партиязының VII съездизинге болгаш өске-даа чыыштарына пенсия хандырылганы дарый шийтпирлээр ужурулуг улуг, делгем айтырыг дээрзин тодаргайлап көргөн. Бис чоокку үеде пенсионер кижиге ап турган шалыңының

40 хуузу алыр ындыг деңгелче үнер ужурулуг бис. Ону шийтпирлээрде улуг шалың ап турарларны кызыгаарлаар апаары чугаажок. Бөгүн пенсионер кижиге ап турган шалыңының чүгле 26 хуузу ап турар.

Бистер пенсияның баазалыг, камгала-дылгалыг кезектерин хөгжүдөр арганы тургузар ужурулуг бис. Эң-не кол чүүл пенсияның эки тура чыылда системанын сайзырадыр талазы-биле экономиктиг деткимчени көргүзери чугула.

Пенсияның чыылда кезээне 1967 чылдан сонгаар төрүттүнгөн ажилдап турар хамаатыларның акша-хөреңгизин шилчидер. Хамаатыларның ол кезээ 2020 чылдан эгелеп шилчиткен пенсиязының төлевирин ап эгелээр. Бөгүн бис ол системаның экономиктиг деткимчезин тургузары-биле дараазында чүүлдерни сүмелеп турар бис: ажилдап турар хамааты бүрүзү тускай чөпшээрелдиг хуу пенсия фондузунче бодунуң шалыңының 2 хуузу шилчидип болур. Бо таварылгада чаңгыс аай социал үндүргүдөн ооң шалыңының 6 хуузу Пенсия фондузунче шилчидип болур. Бир эвес бо көрдүнгөн чүүл ажилдай бээр болза, федералдыг бюджет Пенсия фондузунун ол чарыгдалын дуглажыр апаар. Бистер пенсияның баазалыг кезээниң адаккы хемчээлин күрүне магадылаар ужурулуг деп санап турар бис.

Борис Грызлов: Эм-таң хандырылганың айтыры экижээн турар ужурулуг.

— Кадык камгалал яамызы чуртта чийгелделиг кижилерге чеже хире эм-таң херек дээрзин баш бурунгаар шын санап шыдавайн барган. Эмчинин частыры аарыг кижиге кандыг айыылды тургузуп болурун билер бис. Яамының ол частыры чаңгыс кижиге эвес, а бүгү ниитилелге хораны чедирип турар. Бөгүн ол программаны дарый немелде саң-хөө-биле хандыраар негеттинип келген. «Чаңгыс демниг Россия» партияның удуртулганы-биле тургустунган ажил-чин бөлүк бо чылдың бюджетинче дараазында эдилгелерни кириер даалганы алган.

Бир дугаарында албан эмчи камгалалының фондузунун эрткен 2006 чылдың декабрь айда чарыгдаваан акша-төгерин эм-таң садарынче дарый чарыгдар. Ол дээрже 10 млрд. рубль болур.

Ийи дугаарында, бо чылдың бюджетин эде үлээр. Дөрткү кварталда чарыгдар ужурулуг хөреңгилерин чылдың бирги болгаш ийиги кварталдарынче шилчидер. А дөрткү кварталдың бюджетин баш бу-

рунгаар көрдүнгөн немелде орулгалар-биле долдураар. Бо-ла бүгү эдилгелер хоойлулар төлөвилелдери кылдыр кириер апаар. Ол бирги чергениң айтыры болур. Чонну немелде эм-таң-биле хандыраарының талазы-биле өскерилгелер кириер талазы-биле ажилды база-ла бистиң партиявыстың кежигүннери чорудуп эгелээн. Ында кол-ла көрдүнүп турар чүүл чоннуң эм-таң-биле хандырылганын моон сонгаар экижидери болур.

«Чаңгыс демниг Россия» партиязы тус черлерниң, девискээрлерниң айтырыгларын база шийтпирлежип, дузаны кадып келген чаңгыс партия болур. Бистиң партия база бодунуң талаалкчылары девискээрлерниң хоойлужудулга органның хөй турарын күзеп турар деп, Борис Грызлов түннелинде чугаалаан.

«Чаңгыс демниг Россия» партияның Чингине Чөвүлели март 11-де болур катап сонгулдаларда ТР-ниң УХ-ниң Төлөкчилер палатасының депутаттарына кандидаттар кылдыр дараазында кордакчыларын деткип, иди үндүргөн.

Мария Михайловна Фирсова — №5 школа сонгулда участогу, Макара Делгер-оолович Ооржак — Первомайский №6 сонгулда участогу, Игорь Дырткы-оолович Дулуш — Пролетарский №9 сонгулда участогу, Лариса Тумбараевна Донакай — Университет №15 сонгулда участогу, Шолбан Викторович Дандар — Ленин №16 сонгулда участогу, Манмаа Ламажыковна Таспанчык — Чулдум №19 сонгулда участогу, Светлана Михайловна Ощепкова — Кочетов №22 сонгулда участогу, Марат-оол Идамович Ондар — Калинин №28 сонгулда участогу, Дандар-оол Кок-Хунаевич Ооржак — Кечил-оол №30 сонгулда участогу, Мерген Балыкаевич Дагба — Найырал №31 сонгулда участогу, Андрей Бүрүкеевич Ооржак — Бай-Хаак №35 сонгулда участогу, Салим Толаанович Кызыл-оол — Правобережный-1 №43 сонгулда участогу, Татьяна Михайловна Ажи — Правобережный-3 №45 сонгулда участогу, Зоя Дурбуевна Сат — Шекпээр №60 сонгулда участогу, Өшкү-Саар Аракчаевна Ооржак — Кызыл-Хая №86 сонгулда участогу, Михаил Сандыевич Самбу-Хоо — Чааты №116 сонгулда участогу.

Хүндүлүг сонгукчулар! Келир сонгулдаларда «Чаңгыс демниг Россияның» кандидаттарын деткиилиңер!

(Халас парлаан).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың Президентизиниң чамдык чарлыктарын күш чок деп санаар дугайында

«Россия Федерациязының күрүнениң хамааты албанының дугайында» 2004 чылдың июль 27-де № 79-ФЗ Федералдыг хоойлуну хүлээп алганы-биле холбаштыр:

1. Күш чок деп санаар чарлыктар болза:

Тыва Республиканың Президентизиниң 1995 чылдың март 15-те № 232 «Күрүне албан-хаакчыларының болгаш тус чер бот-башкарылга органның албан-хаакчыларының билин бедидер болгаш эде белеткээр талазы-биле күрүне чагының дугайында»;

Тыва Республиканың Президентизиниң 1996 чылдың декабрь 30-де № 572 «Тыва Республиканың күрүне болгаш муниципалдыг албанының системасына сагылга-чурумну бьжыглаар хемчеглер дугайында»;

Тыва Республиканың Президентизиниң 1997 чылдың июль 14-те № 47 «Тыва Республиканың күрүне албанының хостуг күрүне албан-дужаалын ээлээр-биле конкурс эрттирериниң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында»;

Тыва Республиканың Президентизиниң 1997 чылдың июль 14-те № 48 «Тыва Республиканың күрүне албанының күрүне албан-дужаалдарының талазы-биле квалификация

негелделериниң дугайында»;

Тыва Республиканың Президентизиниң 1997 чылдың июль 14-те № 49 «Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчызының аттестациязын эрттирер дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында»;

Тыва Республиканың Президентизиниң 1997 чылдың июль 14-те № 50 «Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыларына квалификация разрядтарын тыпсырының болгаш хевээр арттыраарының дугайында»;

Тыва Республиканың Президентизиниң 1997 чылдың сентябрь 3-те № 80 «Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын база Тыва Республиканың күрүне албанының күрүне албан-дужаалдарын болгаш тус чер бот-башкарылга органның албан-дужаалдар ээлеп турар кижилерниң орулгаларының болгаш эт-хөреңгизиниң дугайында медеэлери кириериниң дугайында»;

Тыва Республиканың Президентизиниң 1997 чылдың декабрь 11-де № 129 «Тыва Республиканың күрүне албанының күрүне албан-хаакчыларының хууда херектерин эмгелээриниң чурумунун дугайында»;

Тыва Республиканың Президентизиниң 1997 чылдың декабрь 17-де № 140 «Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыларын белеткээр талазы-биле немелде хемчеглер дугайында»;

Тыва Республиканың Президентизиниң 1998 чылдың апрель 1-де № 202 «Тыва Республиканың күрүне албанының күрүне албан-хаакчыларының курлавырының дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында»;

Тыва Республиканың Президентизиниң 1999 чылдың март 29-та № 442 «Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырганың болгаш эргелеп-башкарылганының органның албан-ажыл хыналдаларын чорударының чурумунун дугайында»;

Тыва Республиканың Президентизиниң 1999 чылдың август 23-те № 505 «Хөй чылдарда ажилдааны дээш албан-дужаал окладыга ай санында немелде доктаадыр эргени берип турар Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыларының күрүне албанының стажына кириер ажилдың (албанын) үелериниң дугайында».

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден эгелеп күштүг болуп кириер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы

Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай
2007 чылдың февраль 19
№ 48

ЧОНГА ТААРЫМЧАЛЫГ

Күрүнөдөн чээли алгаш-тың мал-маган садып алгаш, дузалал ажил-агыйы тудуп, көдээ ажил-агыйы улам хөгжүдүп, боттарының амы-дырал-чуртталгазын байлакшыдар сорулгалыг чээли алыр күзелдиг кижилерге эптиг, таарымчалыг байдалдар ол-бо черлерде тургустунуп турар апарганы ниити чонга өөрүнчүг болбастың аргазы чок.

«Россельхозбанкның» Суг-Аксы суурда салбырының башкарыкчысы Аянмаа Маспың-оол-овна ОНДАР ону мынчаар чугаалап турар:

— Моон мурнунда бо кожуунунуң чону чээли алыр дээштиң Кызыл хоорай кирип, Барыын-Хемчик кожуун чоктап, шүүдөп, падын-барап-ла турдулар. Ам ындыг эвес. Чээли алыр дээр чонга таарымчалыг апарган. Суг-Аксы суурда «Россельхозбанкның» салбыры ажиттыңан соонда, чээли алыкчылары бүгү-ле документиленер биске негелдеге дүүштүр дужаап эгеледилер. Бо салбырны Ак-Довурак хоорайда Чечек Дончуновна Сарыгларның удуртканы биче бүдүрүлгенин ажилчыннары кыска хуусаада кылып доостулар.

Офистин байырлыг ажыдышы-кынынга ТР-нин Чазаның төлээзи С.Х.Монгуш, кожуун чагырганы-ның даргазы Э.Б.Монгуш, Төлээлекчилер хуралының даргазы М.Б.Донгак болгаш өскө-даа хөй-ниити организацияларының төлээлери кириштилер. Мурнунда ажаалда банкызы турган бажыңны бистин ажилдаарывыска таарымчалыг кылдыр кылган. Ажилдаар өрээлдер четтир. Саң-хөө талазы-биле дээди эртемниг Чечек Доржу, Орлан Монгуш, Саяна Сат, Шенне Монгуш, Хеймер Ооржак бисте ажилдап кирдилер. Тускай эртемниг шилиттинген кадрларывыс чонга бараан бооп эгеледилер. База ол ышкаш Владимир Ондар, Эдуард Хомушкун, Монгун-оол Ондар, Аңчы Бай-Кара дээр ыш-каш идегалдыг камгалакчылары-выс бар. Салбыр бүрүн дериг-херекселдер-биле четчеттинген.

Доктаамал кайы-бир черде ажилдап турар 18 хардан өрү назылыг хамаатыларга чээлини берип турар. А 65 хардан өрү назылыг кижилерге чээли бээр болдунмас. Чүге дээр, ниити негелдениң чуруму-даа ындыг. Биске бир өөрүнчүг чүве чүл дээр, мурнуку чылдарда күрүнөдөн чээли алган кижилер күрүнөдө төлээр уjurлуг чээлиниң хууларын идекпейли-биле төлөп эгелээни. Төлөзө чогуур акшазын үе-шаанда төлөп турар болза, кандыг-даа хөөлээшкин турбас. Чээли алган хамаатыларның боттарынга-ла чик. Чаа чээли алыкчыларынга удатпас алза чогуур акшаларын моон берип эгелээр бис.

Чээли алыкчыларынга-даа, биске-даа эптиг болзун дээштиң тус-тус сумуларның чурттакчыларын хүлээп алыр хүннерин аңгылап, графигин тургузуп алган бис. Ол чонга эптиг. Чээли алыскап турар чонну кажан-даа хүлээп алырынга белен бис.

Көдээ ажил-агыйы мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелге бо база хамаарылгалыг болганда, күрүнөдөн хөй түннүг акша чээли алгаш, «демир малдар» садып ап, «хуулдура» бербейн, чээп алган акшазын чөптүг ажылгап, чеди чүзүн малдан садып алгаш, челе-хөне, кодан сынмас кылдыр өстүрүп, бай-байлак, тодуг-догаа, экти бүдүн, хырны тодуг чурттаарын кым күзевес деп.

Бораш ОНДАР.

Сит-Хол кожуун.

Элээди оолду азырап, хайгаараар дээр дагдыныкчылары ону чеди чыл дургузунда кодан хоюн кадартып дарлап келгеш, оолду школага өөрөтпейн, аштадып-түредип тургаш-ла, назы четпээр кижини азырап, хайгаарап турары дээр күрүнөдөн пособиени ап турганнар. Ол чоруктуң херек кырында илереп келгени-биле Тыва Республиканың прокуратуразы хамааты Ирина Настыковага болгаш ооң иези Нанзатпаа Содунамовна Кууларга хамаарыштыр РФ-тин Кеземче хоойлузу-нун 156 чүүлү-биле (назы четпээр кижини кижизидер хүлээлгезин күүсетпээр) кеземче херээр оттурган.

Барык чеди чылдың дургузунда малчын аалга кадарчылап, дарлады чораанының дугайында Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржакка бир хамааты чагаа бижээр. Ук чагааның хыналдазын чорудары-биле ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынче чорудупкан. Күш-ажыл болгаш социал политика сайыды А.Т.Конгар хыналданың түннелдери-биле республика прокуратуразыңче өвүр кожуунунуң бир малчын аалында назы четпээр оолду хоойлуга дүүшпес байдалга тудуп турар дугайында билдиришкени бижээр.

Ук билдиришкени айтыткан барымдааларны онза херектер талазы-биле истекчи С.Х.Мижиттин хынаанының түннелинде: «Соян Аястың авазы 1999 чылдың сентябрьда ие эргезин казыткан. Ол-ла чылдың ноябрьда Ирина Настыкова ада-иезиниң хайгааралы чок арткан, школа-интернат-

тын 4-кү класын дооскан оолдун азыракчы хайгааракчызы болур дугайында билдиришкенин бижээни езугаар, Кызыл хоорай чагырганың доктаалы-биле оолдун хайгааракчызы — Ирина Настыкова болган. РФ-тин Хамааты хоойлузу-нун 36 чүүлү езугаар назы четпээрнерниң хайгааракчызы-азыракчызы боттарының хүлээлгезин күүседип, олар-биле ыяап-ла чаңгыс черге, кады чурттаар уjurлуг. 16 хар четпээр

А ажаап-тежээлде органнарынга бодунуң азыракчы хүлээлгелерин хажыдышкын чокка күүседип турарының дугайында меге медээлерни эккеп турган. Оон аңгыда, 1999 чылдың октябрь 1-ден 2004 чылдың ноябрь 20-ге чедир азыракчы бооп турары дээр, күрүне пособиени ниитизи-биле 92700 рубльди бодунга шингээди алган. Оон соонда Ирина Настыкованың билдиришкенинде назы четпээр Аястың өвүр кожуунче

рип, хепкерип, боттарының огу дег өстүрүп турганнар. Оолдун хостуг үезин хорувайн турганнар, школага өөредир дээр, Аяс боду ынавас болган. Эрге-хоойлу органнарынга багай чурттап турарының дугайында Аястың дыңнатканын олар багай салдарлыг улустуң күткүүшкүнү деп санап турарлар.

Ирина Настыкова болгаш ооң ада-иезиниң чугаазын кожолары малчыннар шын эвес деп, буруу шаап турар. Оларның чугаалааны-биле, 1999 чылдан 2006 чылга чедир назы четпээр Аяс Кууларларның хоюн кадарып, орта аш-чем чивейн, эки хеп кетпейн келген. Ол үргүлчү-ле тоттур чем чивээр болур. Чижээ-лээр, ийи хонукта чартык хлебти азы алды калбак быжырган далган бээр турган. Аяс боду аалдың кожоларына өөрениксеппе турарын, шериг албан-хүлээлгезин эртрикисеп турарын үргүлчү чугаалаар турган. База ол ышкаш ооң күзелдери боттанмазын, азырап алыкчызы Аясты кайнаар-даа чорутпазын, чамдыкта эттеп-согарын чугаалаар турган. Оолдун аштап турарын көргөш, кожолары Аясты чаңгыс эвес удаа чөмгөрип турганнар. Моолдан келген сайгарлыкчылар Аясты кээргээш, идик-хепти бээр турган. Оон чылыг хеви чогуңдан аарып, анурез болгаш бүүрек аарындан оол аарый берген. Аяс дыка ажилгыр, кежээ. Чүгүле чааскаан коданда 300 хойну кыргып кааптар.

Чоокта чаа 19 харлаан Аяс амгы үеде республиканың өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза төвү «Поддержка» турар. Кадарчы кожоларының сөстөрүн ол шын деп бадыткаан, а бодун чеди чыл дургузунда хөлөчик бооп чораанын билгинен.

Василий КРИВДИК.

Прокурор хыналдалары

Азырап алыкчылар эвес, а дарлакчылар-дыр

хамааты-биле оон азыракчызы кандыг таварылгада ийи аңгы чурттап болурул дизе, кажан назы четпээр кижиниң чурттап турар чери негелдезинге дүүшкен турда, оон кижизидилгезинге багай салдар чок, оон сонуургалдарының болгаш эргелеринге удур чүүлдер чок деп ажаап-тежээлде органнарының бадыткалы барда, ынчан азырап алыкчы болгаш азырадыкчы ийи аңгы чурттап болур. Азырап алыкчының чурттап турар адреси өскерли бергенде, ол дугайында ажаап-тежээлде органнарынга сагындырары албан. Азыракчы, хайгааракчы хүлээлгени күүсе-дири дээр-ле, назы четпээр кижиниң кижизидилгезин, өөредилгезин, кадыын, эргелерин болгаш сонуургалдарын бүгү талаалыг хандырары болур. Ындыг турбуже, Ирина Настыкова 12 харлыг оолдун «азыракчызы» болуп алгаш-ла, ол-ла дораан, бодунуң туразы-биле, ада-иезиниң Мургуштуг деп черде аалынче оолду чорудупкан.

турум чурттаар дээр чорупканы-биле моон соңгаар оолдун азыракчызы эвес болганын айткан болган.

2005 чылдың март 21-ден эгелеп, оолдун чаа азыракчызы Ирина Настыкованың иези Нанзатпаа Куулар болу берген.

1999 чылдан тура, Аяс каяа-даа өөрөнмээр, Нанзатпаа Кууларның аалынга кадарчылап, таптыг идик-хеп-даа кетпейн, хоолулуг аш-чем чивейн келген. Азырап алыкчылары хоойлуда көрдүнүп кааны езугаар хүлээлгезин күүсетпейн турганнар.

Нанзатпаа Кууларның чугаалааны-биле, оон уруу Ирина Настыкова 1999 чылда 12 харлыг Аясты оларның аалынга хой кадарчы-биле эккелген. Аяс аалга турда, Ирина Настыкова оларның аалынче акшаны, аш-чемни, идик-хепти үргүлчү чорудуп берип келген. Нанзатпаа Куулар бодунуң өөнүң ээзи-биле оолду малчын кижиниң күш-ажылынга өөредип, чөмгө-

Чонну ажилга хаара тудар төпте

ДОКТААМАЛ ДЕТКИМЧЕ, ДУЗА ХЕРЕК

2006 чылда Тес-Хем кожуунунуң чурттакчы чонну күш-ажылга хаара тудар албанының учедунга ажил дилээр 731 хамааты турган, оларның иштинде 527 кижиге «ажыл чок» деп эрге-байдалды тывыскан, оларның 379-унга ажил чок дээр пособиени төлөп берип турган.

Эрткен чылдың дургузунда чонну ажилга хаара тудар албан черинге тааржыр ажил айтырып, ажил тып алырынга деткимче-дуза хереклеп, арга-сүмө айтырып, 1086 хамааты келген. Оларның 900-үн учетка тургускаш, 795 кижиге «ажыл чок» деп эрге-байдалды тывыскан, 786 кижиге пособие акшазын төлөп берген. Учетка турарларның 500-ү херээженнер (56 хуузу), 295-и — аныяктар (32,8 хуузу), 149-у — назы четпээрнер (16,5 хуузу).

Үр үеде ажил тыппайн чоруур хамаатыларның саны 262 кижиге азы 29 хуузу, оларның 147-зи (56 хуузу) — херээженнер. Мурнунда ажил кылып чорбаан, бир дугаар ажил дилеп чоруур кижилерниң саны 212 кижиге (23,5 хуузу). Шеригден халажып келгеннер — 46, инвалидтер — 28, өскүс улус — 2, херектен хосталып келгеннер — 11 кижиге.

2007 чылдың январь 1-де учетка 571 кижиге турар, оларның 433-ү «ажыл чок» деп эрге-байдалдыгларның санында кирген, пособиени ап турарларның саны 384. Эрткен чылдың эгезинде турганы-биле деңнээр, ажил дилеп турарларның саны 22 хууга, ажил чоктар-ның саны 18 хууга кызырылган, а пособиени ап турарларның саны 1,3 хууга өскөн. Кожуунда 22 хостуг албан-дужаалдар бар. Олар дээр-

ге, кожуунуң школаларына, эм-нелгелерге херек бедик мергежилди башкылар болгаш эмчи кадрлар бооп турар.

Кожуунуң чурттакчы чонну ажилга хаара тудар албан чери 2006 чылда дараазында тускай сорулгалыг программаларны боттандырган. Хөй-ниити ажилдарын федералдыг бюджеттин акшазы-биле 22 муң рубльге организастап, аңаа 228 ажил чок кижилерни түр када ажилдандырган. Ажил берикчилери-биле 9 керээлери чарган. Кожуунда 7 ажил берикчилери 42,8 муң рубльди хөй-ниити ажилдарын эртиреринге чарыг-даан. Ниитизи-биле 265 муң рубльди ажил чок улустарга хөй-ниити ажилдарына киришкени дээр төлөп берген.

Эрткен чылын Чыргаланды суму чагыргазы — 61 кижини, Самагалдай — 42, Берт-Даг — 60, Кызыл-Чыраа — 6, көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери «О-Шынаа» — 21, «Чойгаана» — 28, «Дугай» — 10 кижини ажилга хаара туткан. Ажил чогуңдан социал камгалап хереклеп чоруур 140 хамаатыларны түр ажилдарга хаара туткан. Ол сорулгага 236,4 муң рубльди федералдыг бюджеттен чарыг-даан. Баш удур көрдүнгөн акша-хөрөңгиден 1,8 катап хөйну, а эрткен чыл-биле деңнээр, 3 катап хөй

акшаны шингээди алган. Бо программаны күүсединерге Кызыл-Чыраа — 15, Чыргаланды — 27, У.Шынаа — 12, Самагалдай — 9, Берт-Даг — 7 кижини, кожуунуң өөредилге килдизи — 56, «Чойгаана» — 14 кижини ажил-биле хандырган.

Назы четпээрнерге түр үенин ажилдарын организастаар сорулгага федералдыг бюджеттен 119 муң рубльди бүрүнү-биле чарыг-даан, аңаа 113 кижини ажилга хаара туткан. Ажил берикчилери-биле 8 керээлери чаргаш, херек кырында күүсеткен. Чаа өөредилге черлерин дооскаш, бир дугаар ажил дилеп чоруур аныяктардан 119 кижини түр ажилдарга ажилдаткан, оларга 37 муң рубльди чонну ажилга хаара тудар төп төлөп берген.

Ажил чок 72 кижини янзы-бүрү мергежилдерге өөртөкөн. Аңаа көрдүнгөн турган федералдыг бюджеттин 286 муң рубльди 351,5 муңга шингээди алган азы 23 хууга ажыр күүсеткен. Өөредилге черлери-биле 9 керээлери чарган түннелинде, Самагалдайга — 35, Кызылга — 37 кижини өөртөкөн. Оон иштинде 18 чолаачыларны, 17 кочегарларны, 6 бухгалтерлерни, 3 сайгарлыкчыларны, 23 секретарь херек эмгекчилерин, 7 программистерни, 3 поварларны, электромонтерлар, соцажилдакчы, штукатур-маляр, садыгжы, камгалакчы мергежилдиглерни өөредип доостурган.

Ажил чок улустуң сайгарлыкчы чүткүлүн деткип, 9 муң рубльди

чарыг-даан. Ажил чок 3 кижини сайгарлыкчыладып үндүргөн, оларның чарыгдалынга 4 муң рубльди төлөөн. Көдээ черге херек мергежилди 6 тускай эртемниглерни кожуунче көжүрүп эккеп, оларның үндүргөн чарыгдалдарына, 29,5 муң рубльди төлөп берген.

Ажил дилеп турар үезинде ажил чок хамаатыларга материалдыг деткимчени доктаамал чедирип келген. Эрткен чылын 4805 хамаатыларга ажил чок дээр пособиени 3 млн.844 муң рубльге төлөп берген. Ай санында 400 ажил чок хамаатылар күрүнөдөн магадылап каан пособиени ап келген, бир кижиге онааштыр айда ол ортумаа-биле 972 рубль болган.

Материалдыг дузаның акшазын 258 кижиге 278 муң рубльди төлөп берген. Ниитизи-биле материалдыг деткимчени 4805 муң рубльге көргүскөн. Үстүндө ап чоруткан хемчеглерниң түннелинде 744 кижиге бодунга ажилды тып алган, оларның иштинде 258 кижиге доктаамал, а 486 кижиге түр үенин ажилдарын тып алыр аргалыг болган. Ажил дилеп чоруур болгаш ажил чок хамаатыларга доктаамал деткимче, дузаны чедирер дээр чонну ажилга хаара тудар төп ажил берикчилери-биле бир демниг ажилдап чоруур.

Кара-оол ЛАПЧАА,
Тес-Хем кожуунуң чонну ажилга хаара тудар төптүн директору.

Х.С.АЛДЫН-ООЛ – XX чүс чылдың эртемден-методизи

Россияның школаларының алдарлыг башкызы, РСФСР-нин улус өөредилгезинин тергини, педагогика эртем-неринин кандидаты, доцент Хомушкун Сайынович Алдын-оол чурттап чораан болза, бо хүннерде мугур 85 харлаар турган ийик. Республикада бедик ат-алдарлыг, хүндүткел-диг кижилериниң бирээзи, мергежилдиг педагог, эртемден-методистиң чырык адынга тураскаадып, ооң улус өөредилгезинге кириген үлүг-хуузуң база эртем-методиктиг ажылының дугайында сактышкын кылыр сорулга салдым.

Бодунга болгаш өскелерге-даа аажок негелделиг, ынчалза-жок дендин чаагай сеткилдиг башкы Х.С. Алдын-оол-биле Кызылдың педагогиктиг институтунга элээн хөй чылдар дургузунда кады ажылдап, бедик мергежилдиг башкыдан арга-дуржулга алыр аас-кежиктиг болган мен. Ынчангаш ооң ажыл-ижинин, амыдырал-чуртталгазының база арга-дуржулгазының дугайын эки билир мен.

Х.С. Алдын-оол 1922 чылдың кыштын ортаа айының сөөлгү хүн-неринде Аянгагы чурттуг көшкүн арат Хомушкун Сайыновичтың өг-бүлезинге төрүттүнген. 1935 чылда Кызыл-Мажалыктың эге-чада школазынга өөренип кирген. Кызылдың башкы училищезин дооскан соонда, баштай-ла Чадаананың ортумак школазынга алды чыл дургузунда башкылап ажылдаан. Ооң соонда Кызыл-Мажалык ортумак школазының өөредилге эргелекчизинге, Чадаананың бир дугаар, Кызылдың ийи дугаар ортумак школазының директорунга ажылдаан. Абаканның башкы институтун дооскаш, тыва школаларга барык 20 ажыг чыл ажылдаан арга-дуржулгазынга даянып алгаш, бодунун шору дөгүй берген назы-харыга чалынмайн, РСФСР-ниң национал школала-

рының эртем-шинчилел институтунун аспирантызы болур эргени чаалап алган. Удаваанда 1965 чылда «Тыва школага бижик өөредилгезинин методиказы» деп ажылы-биле педагогика эртем-неринин кандидаты деп эртем адынга ол төлөптиг болган.

1960 чылдар үезинде тыва школаларының улус өөредилгезинге чедиинкинер турган-даа болза, эге школага, ылаңгыя бижик өөредилгезинге, дыка хөй бергедээш-киннер тургулаан. Ол чүл дизе, бирээде, эртем-методика езузунга ажылдап кылдырган тускай «үжүглел» ному чок турган. Уругларны бижикке өөредиринин методиказы, методиктиг сүмелер ажылдап кылдырмаан. Ийиде, башкылар бир үжүктү өөредиринге-ле 3-4 шак үндүрүп турганындан бижик өөредилгезинин хуу-саазы аажок узун, шөйдүнчөк. Уругларның номчуур, бижир чаңчылы, чугаа сайзыралы куду деңнелге турган. Ооң чылдагаан-ындан ийи чылчыларның саны хөй таварышкылаар. Бо дугайын Х.С. Алдын-оол бодунун эртем ажылының эксперимент (шенелде) кезээнде тодаргай бижип көргүскен. Бо бүгүнү өөренип көргөш, бодунун эртем ажылын ол бижик өөредилгезинин методиказынга

тураскаадыр деп шийтпирлээн турган.

Хоочун башкы бодунун эртем ажылында тыва школаларының бижик өөредилгезинин методиказында изи чидип болбас эртем-методиктиг ажылды арттырып каан дээр болза, черле хөөрем эвес боор.

1963 чылда Х.С. Алдын-оол эртем-методиктиг негелделерге дүгжүп турар өөредилге ному «үжүглелди» чогаадып, чырыкче үндүрген. Ол ном-биле биргикласс-чылар 1990 чылга чедир өөренигнер. 1965 чылда «Бижик өөредилгезинин методиказы» деп эртем ажылын эге школа башкыларынга бижээн. Чогум ол эртем ажылының онзагайы, ажыктыг талалары чүдөл дизе, ону мынчаар тайыл-бырлап болур. Мурнакчы башкыларның дуржулгазынга даянган, педагогика, психология эртем-неринин өөрединге база башкы, эртемден К.Д. Ушинскийниң Россияга бижик өөредилгезинин таллазы-биле ажылдап кылган методиказын үндөзүлээш, эге школага бижик өөредилгезинин методиказын Х.С. Алдын-оол бир-ле дугаарында эртем езузунга ажылдап кылган бооп турар. Бижик өөредилгезин дөрт чадага чаргаш, үнүг анализ-синтез методун хереглээри ажыктыг деп чүвени ол эксперимент езугаар эртем ажылынга бадыйтаан. Ол методту ажылдап турарывыстан бистин бичи чаштарывыс, алды харлыгыларывыс, октябрь-ноябрь айларда номчул, бижип турар-ла болгай. Харын декабрь айда-ла уруглар номчул, бижип турар апарганынга

өөрүп, «үжүглелге» четтиргенин илередип, ооң-биле байырлажып-даа турарлар. Оон алгаш көөрге, ол кыска хуусаа иштинде уругларның номчул, бижиринин методиказын тыва школаларга кым бир-ле дугаарында эртем езузунга ажылдап кылганыл деп айтырыга харыы чаңгыс-тыр – Х.С. Алдын-оол. Ону тыва школаларда бирги «Ушинский» деп бодаар-дыр мен.

Эртемден, улуг методист Хомушкун Сайыновичинин ажылдап кылган методиказынга даянып алгаш, амгы үениң негелдезинге дүгжүп алды харлыгыларга чаа «үжүглелди» ССРЭ-ниң улустун башкызы А.А. Алдын-оол база бо чүлдүн автору ажылдап кылганнар. Моон алгаш көөрге, Х.С. Алдын-оолдун бижик өөредилгезинин таллазы-биле ажылдап кылган методиказы үениң негелдези-биле кады чаарттынып, сайзырал, ооң үнези улам калбарып турар-дыр.

Эртемден чүгле эге школаның бижик өөредилгезинге улуг үлүг-хуузуң кириген эвес, үстүкү класстарның тыва дыл башкыларынга база келир үениң башкыларынга «Тыва дыл методиказы» деп номну, «Аянныг номчулга» деп методиктиг сүмени бижээн. «Тыва дылдың методиказы» (1972) деп номунда дыл башкылаашкынының теоретиктиг айтырыгларын (дидактиканың нити дүрүмнерин, арга-методтарын, кичээлдер хевирлерин болгаш тургузулгаларын, грамматиканың тус-тус хевирлеринин методиказын, чугаа сайзырадылганының хевирлерин) бодунун хөй чылда башкылап ажылдаан база республиканың мурнак-

чы башкыларының арга-дуржулгазынга даянган, орус болгаш өске-даа национал дылдарның методистеринин эртем-методиктиг ажылдарын удуртулга болдургаш, эртем езузунга дүгжүп турар кылдыр чедиинкиниг бижээн.

Х.С. Алдын-оол барык 14 чыл дургузунда, 1965 чылдан 1979 чылга чедир, Кызылдың педагогика институтунун улуг коллективин удуртуп келген. Ынчаарда Тывага турган кара чаңгыс дээди өөредилге черинин ректору бооп ажылдавышаан, хөй эртем ажылын бижип турганы ооң чүткүлдүүн, кызымаккайын херечилеп турар.

Куш-ажылдың Кызыл Тук орден болгаш «1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга шылгарангай күш-ажыл» дээш база «Куш-ажылдың хоочуну» медальдар-биле шаңнаткан. Ук шаңналдарга Х.С. Алдын-оол төлөптиг болган. Амгы үеде Чазак ооң ажыл-ижин шын үнелеп көргөш, «XX чүс чылдың алдарлыг кижилери» деп Тываның Күрүнө номунда киригени кайгамчык өөрүнчүг.

Х.С. Алдын-оол бөгүнде бистин аравыста чок-даа болза, ооң бижээн ханы уткалыг эртем ажылдары, кижизиг мөзү-шынары, биче сеткилди, хүндүлээчели бистерге, тыва дыл башкыларынга, уттундурбас. Ынчангаш улуг эртемден-методист мергежилдиг башкыга мөгейип, сактып чоруулунар.

Кима Март-оол,
Улустун башкызы.

Бир Хоойлунун 10 чылынга

БАЛКАН «ЧУРТТУГ» ТЫВАЛАР?

«авагай, агай» (кыс кижиге хамаарыштыр) дээр чараш сөстөр бар. Канчап билер, кажан-на-бир шагда калбак ажылгалче (эглип) кире бээрин. Мында Тываның чоокку төөгүзүнде, хоойлу езугаар кандыг-даа барымдаа чок турда-ла, -ович кылдыр төнгөн адазының адын бир-ле дугаар «оглу» деп эде бижиткен кижиге Оюн-оол башкыны демделген каары чогулгалыг деп бодаар мен (документиде ат-сывы: Сат Оюн-оол Доктуку оглу). Үезинде ол болушкун – улуг хамааты чорук деп бодаар-дыр мен.

Оон бир бижиксээр чүвем мындыг: фамилия, ат, адазының адын бижиринин чурумунга хамаарыштыр. Үстүнде айткан чурум орус езу-биле бижээн ол-дур. Делегейде чурум болза, баштай кижинин адын, оон фамилиязын бижир (адаар). Россия иштинге орус езу-биле бижип болур ажырбас. Ынчалза-даа даштыкы чурттар-биле харылдаа тудуп турар, ынаар чоруп турар улус делегей чурумун сагыза, эпчок байдалга таварышпас. Ылаңгыя визиткалар кылдырарда, ону өөренип көөрү чугула. Чижээлээрге, Турцияга өөренип чораанымда, Тывадан келген аалчылар ат-сывын чалалга, документилерге чаңчыккан орус езу-биле бижип каан болур. Фамилиязы мурнунда, ады ортузунда, адазының ады сөөлүнде (бизниң Ф.И.О.). А даштыкы кижиге баштайгы кезээн ады, сөөлгү кезээн фамилия деп санаарын база катап сагындырайн. Ынчан көөрге азы дыңнаарга, тываларның фамилиялары Балкан уктуг ышкаш апаар чүве, -ович деп төнгөн болгаш. Чижээ, Доржуевич Ондар. Серб, хорват, босняк – балкан улустарның ындыг болур ийик.

Ат-сыптын адырылбас кезээ апарган адазының ады даштыкыларда чок. Ол-ла турктарда документиге кандыг-бир кижиге дугайында долу бижимел херек апарганда, адазының адын чанында, адазының адын база албан бижир.

Оон солун чүве, моолдарда чоокку үеге чедир фамилия деп чүве чок турган. Фамилия орнунга адазының адын бижир турдулар. Харын, чоокта чаа, фамилия орнунга эрги аймак-төрөл, омаксөөк (овог) аттарын тываларда ышкаш бижирин чөпшээрпекен. Ынчангаш моол улустун барык 70-80 хуузу Борджигин апарган деп боттары баштактаныр улус. А Борджигин дээрге, сураглыг Чингис-Хаанның укталган сөөгү болгай.

Үстүнде адааным хоойлу чогулган эки документ болган, ынчалза-даа чаңгыс таарышпаан чүвемин база демделгексээр-дир мен. Ында мынча дээн: «Бир эвес адазының ады чаңчыл езугаар тыва азы моол, тибет дылдардан болгаш санскриттен үлегерлеп алган болза, тыва националдыг хамаатыларга оларның күзелин езугаар адазының адынга «оглу», «кызы» деп сөстөрни ... немеп ажылгаар» дээн. Ийе, харын чүдүп, сагып чоруур шажынывысты утпайн турар бис, ол кончуг шын, ынчалза-даа чүге мында хан төрөл турк (тюрк) дылдар (аттар) дугайын утупкан бис? Мен бодаарымга, ындыг чүлдү албан немээр ужурул бис. Эдилге соонда ук хоойлунун демги чүлү мындыг апарып болур: «Бир эвес адазының ады чаңчыл езугаар тыва азы моол, тибет болгаш турк дылдардан (авторунун чижек немелдизи), санскриттен үлегерлеп алган болза, тыва национал-

дыг хамаатыларга оларның күзелин езугаар адазының адынга «оглу», «кызы» деп сөстөрни ... немеп ажылгаар». Маңаа дораан демделеп каайн, турк чоннарда нептереңгей мусульман (араб) уктуг аттар дугайы чугаа чок, а алыс турк уктуг аттар дугайында чугаалап тур мен. Чижээлээрге, Алып, Дарган, Билге, Тегин дээш, оон-даа өске. Мону тайылбырлап бижип турарым мындыг: соонда барып турк аттыг кижинин ажы-төлүнүн адазының адын бижип тургаш, «оглу», «кызы» деп сөстөрни ажылгаар эргези база турар ужурул. Оон башка, ук хоойлунун амгы редакциязы-биле «оглу», «кызы» деп сөстөрни чүгле тыва азы моол, тибет дылдардан болгаш санскриттен үлегерлеп алган аттар соонда ажылгап болур болгай.

Делегейде глобализацияның ора-созаы тояп чоруп турда, бистер улуг күрүнелерде бактаап кирген эвээш сангыч чон мындыг уткалыг айтырыгларже албан кичээңгей салыр ужурул бис. Мындыг алыс шын барын утпаалынар: ол сөстөрни кайы хире иденкейлиг ажылгаар бис, тыва чоннун «культуразы» эвес, а эсти, чиде бээр дүргедээр. «Мама», «папа» деп сөстөргө болгаш «ович» деп кожомакка удур эвес мен, ажылгаксаар улус ажылгазын. Ооң-биле чергелештир «оглу», «кызы», «авай», «ачай» деп сөстөрни ажылгаар эргевис харын-даа база бар-дыр, ынчангаш, чүгле күзеливис читпес-ле болзунам. Тыва чон «авай», «ачай» болгаш «оглу», «кызы» деп дөрт эргим сөстү хумагалар, өскертпейн ажылгап чоруур болза, каяа-даа, кажан-даа, чүге-даа торулбас деп бодаар мен.

Кызыл-Маадыр СИМЧИТ.

Балкан — мурнуу-чөөн Европада турар чартык ортулук девискээрниң ады. Ында база тывалар бар чүве бе деп бодай бербечер. Чугаам көңүс өске чүве дугайы. Таптыгла 10 чыл бурунгаар ТР-ниң Президентизи Ш.Д.Ооржак бир онза хоойлуга холунун үжүүн салган чүве. Ол болза тыва ономастиканы (хуу аттар база оларны шинчилээр эртем) чурумчуткан «Тыва Республиканың хамаатыларының аттары, адаларының аттары болгаш фамилияларының дугайында» ТР-ниң хоойлузу-дур.

Бо хоойлуну тыва чон эки билбес азы улуг дыка тоомчага албаан деп бодаар мен. Депутаттар-даа ооң күөсүлдезинче улуг кичээңгей салбайн турарлар. Бадылаашкын бүрүткээр черлерин чарлап самбыраларынга хоойлуну тыва, орус дылдарга азып каан турар чүве болза, байдал сыр өске болур турган чадавас.

Эгезинде, тыва хуу аттар шинчилээшкениниң дугайында каш сөс. Тыва дыл эртемнинин төөгүзүнде тыва аттарга хамаарыштыр кандыг шинчилел ажылдары барыл? Үр үе дургузунда ССРЭ-нин (РСФСР-нин), ХБАБ черлеринин ажылчыларынның «Справочник личных имен народов РСФСР» деп номунда З.Б. Чадамбаның «Тувинские имена» деп чүүл тыва аттар дугайында нити билигин бижип турган. Чоокку үеде ТывКУ-нун ректорунун оралакчызы Ч.М.Доржунов «Тыва улустун хуу аттарының төөгүзү» деп ному 2004 чылда чырыкче үнген, оон 2005 чылдың эгезинде ТывКУ-нун тыва дыл кафедрасының улуг башкызы Н.Д.Суванди «Тувинская антропонимия» деп темага диссертацияны чедиинкиниг камгалаан. Ылаңгыя сөөлгү шинчилелди аңгы ном кылдыр үндүрзе, тыва номчулуга кончуг солун болур.

Улуг ССРЭ-ге чурттап турувуста, ам-даа болза, тыва улустун өске чоннардан аңгыланыр чүвези фамилияларында – ов деп кожомак чогу болур чүве. Мында билдингир төөгүлүг барымдаа бар. Чогум мен маңаа фамилия дугайы эвес, а колдуунда документилерде кандыг-бир кижинин адазының

адынга хамаарыштыр айтырыг көдүрүксээр-дир мен. Үстүнде айтканым хоойлуда бо айтырыгга хамаарыштыр мындыг одуруглар бар: «...адазының адынга оглу, кызы деп сөстөрни азы -ович, -евич, -овна, -евна деп аффикстерни немеп ажылгаар...» деп каан. Ада-ие кижиге боду билер. Мен хуумда, бодумнун уруум болгаш оглумнун херечилелдеринде «кызы» болгаш «оглу» кылдыр бүрүткөдип алган кижиге мен.

Чамдыктарывыс оглу, кызы деп сөстөр ажылгаарынга хамаарыштыр «эпчок, кулакка таарышпас, узун» дээр. Ындыг чүве болза, фамилияларывыска база хары улуска эптик кылдыр -ов, -ский дээн чижектиг кожомактардан чүге немеп албас бис? Өске улустун кулаан бодааш, ада-өгбелеривистин, уруг-уйнуктарывыстың «кулаан» утуптар бис бе? Ажыы-биле чугаалаар чүве болза, «кандыгович» дээр авыастаар улустун айтырыгы-дыр дээр кижиге мен. Адалга үезинде кандыг-бир кижинин адынның соонда, «акый», «угбай», «дунмай» азы «эмчи», «башкы», «дарга» деп сөстөр ажылга-ла, кайы-даа таладан көөрге, көңүс ажырбас, ол кижиге хүндүткелвис эвээжес. Ам канчаар, өске чоннарда ышкаш «господин», «бей», «угай» дээн уткалыг сөстөр бар-даа болза, хүндүткелде эвес болганындан -ович деп кожомакты колдай ажылгаар апарган улустур бис. Амгы үеде тывалар улгады берген азы дарга кижинин хүндүлөп адаарда, албан -овичини ажылгаар апарган. Чогум тыва дылда «дээрги» (эр кижиге),

Культура болгаш уран чүүл

ОПЕРА ЫРААЖЫЗЫНЫҢ
БАШТАЙГЫ КОНЦЕРТИ

Февраль 23-те – Ада-чурттуң камгалакчызының хүнүн де В.Ш.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга Тыва Республиканың алдарлыг артизи, Кипр ортулукка түрк дылдыг чоннарның фестивалының дээди шаңналының эдилекчизи, Новосибирск консерваториязының доозукчузу Эльвира Докулактың отчеттуг концерти болган.

Ховар дээн күштүг, чараш үнүг ыраажы Эльвира Докулакты Тывада билбес кижилер ховар. Ол Москваның Гнесиннер аттыг театр училищезин дооскаш, хөгжүм-шии театрынга чаңгыскурсчулары-биле кады ажылдап эгелээш, солун омур-хевирлерни сценага тургускан. А беш чыл бурунгаар Новосибирскиниң консерваториязынче өөренип киргеш, ону чедишкенин дооскаш келгени ол.

Бир катап Эльвира Докулактан канчап артист болу бергенин айтырарымга: «Чажымдан-на ыраажы болуксап чораан мен, ынчангаш школа соонда, Кызылдың уран чүүл училищезинче кирип алдым. Ону доозуп турувуста, Москвадан Гнесиннер училищезинден башкылар келгеш, салым-чаянның аныктар шилип келген. Аңаа ырлаар, танцыйлаарыңа өөредир – оперетта артистери болур дээрзин дыңнааш, сонугай берген мен. Өөренип кирип алып, ону доозар аас-кежиктиг болдум. Бир эвес ынчан шинге ойнаар артистери шилип келген болза, ынаар өөренип кирбес турган мен, ырлаарыңа база өөредир дээрге, сонугай бергенин ол» — дээр чораан. Эльвира Докулактың ыраажы болур күзели ам ылап-ла бүткен. Опера, классика ырлаар күштүг, чараш үнүг ыраажылар ховар болур, Тывада база ындыг. Сураглыг ыраажывыс Софья Кара-оол чүгле Тываның эвес, а Хакасияның симфониктиг оркестри-биле безин сырый харылзаалыг ажылдап, олбо фестивальдарга удаа-дараа киржи, тергин түнелдерни чедип ап турарын билер бис. Ол артистивиске немей база бир классика, опера ырлаар ыраажы немешкени өөрүнчүг.

Бо хүннерде чоннуң ынак ыраажызы Эльвира Докулак Кызылдың уран чүүл училищезинде вокал салбырының башкызы болуп ажылдап, келир үениң ыраажыларын өөредип эгелээн. Оң отчеттуг концертинде училищениң башкылар коллективи, Р.Кенден-биль аттыг урулгарының уран чүүл

школазының өөреникчилери болгаш башкылары идепкейли-биле киржи, коллегазын, башкызын деткип турарын эскердивис.

Кежээни Тываның күрүне филармониязының симфониктиг оркестринин (дирижеру Алексей Салчак) үделгези-биле Римский-Корсаковтуң «Царская невеста» деп операзындан ария-биле эгеледи.

Ыраажыга байыр чедирип чүве чугаалааш, Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Дизижикивич Ооржак мынча дээн:

—Кежээкиниң мендизи-биле хүндүлүг көрүкчүлөр, аалчылар, кызылчылар! Новосибирскиниң консерваториязының доозукчузу, чоннуң ынак ыраажыларының бирээзи Эльвира Докулак баштайгы отчеттуг концертин бөгүн – Ада-чурттуң камгалакчызының хүнүнде, бистерге, эр улуска, бараалгадып турары өөрүнчүг-дүр.

Тыва культураның улам ыңай хөгжүлдээнин дугайында каш чыл бурунгаар чугаалажып тургаш, уран чүлдүң бүгү хевирлерин сайзырадырының чугулазын онза-лап айыткан бис. Ат-сураглыг апарган хөгжүм-шии театрывыс бар болгай, ону академиктиг театр болдурар дээш комплекстиг хем-чеглерни ап чорудары көрдүнгөн. Бир эвес театрывыс академиктиг апар болза, шийден аңгыда бистин көрүкчүлери операны, опереттаны, балетти көөр аргалыг апар.

Хөөмей, сыгыдывыс-биле Тыва-выс бүгү делегейге алдаржааны билдингир, аңаа чоргаарланыр бис. Оң-биле чергелештир культураның шылышыңа чүткүп, опера, оперетта, балетти сценарыга тургузарын чедип алып ууржур бис. Ынчангаш баштайгы операны композиторларывыс («Менге аялга») бижип дооскан, ону тургузарыңа херек акшаландырышкын көрдүнгөн. Бо бүгүн өөренип көргөш, беш чыл бурунгаар Эльвира Докулактың консерваторияже өөредип чоруткан. Бөгүн силерге,

Эльвира, сураглыг консерваторияны чедишкенин доосканыңар-биле байыр чедирерин чөпшээр көрүңер. Ол дээрге силерниң чогадыкчы ажил-амыдыралыңарның база бир чаа кадаздыдыр.

Дүүн Кызылдың уран чүүл училищезинин сургуулдарының концертин улуг сонургал-биле магадап көрдүм. Ол дээш Виктор Васильевич Нагорныйга өөрүп четтиргенивисти илередип каалыңар. Ол чоокта чаа Россияның уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы бедик атты алган, ынчангаш аңаа байырдан чедирип каалыңар (дижиттиг адыш часкаашкыннары). Эльвира Докулак бо коллективте ажилдай бергени кончуг эки-дир. Салым-чаянның анык кадрларны белеткээрине база улуг үлүг-хуун ол кириштирер дээрзинге идегел, бүзүрел улуг. Чедишкенин күзедим – дээш, боодал чечектерни Шериг-оол Дизижикивич тудушту. Аңаа немей чаа доозуп келген ыраажывыска материалдыг дузаның түнүн дарга ыраажының «кулаанга сымаранып бээн» дээш, ылап-ла чажыды-биле «сымыранып» кагды.

ТР-ниң культура болгаш сүлде-сүзүк сайыды В.С.Чигжит, В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының директору А.К.Хомушкун, Театр ажилдакчыларының эвилелиниң даргазы А.С.Шоюн олар база ыраажыга байыр чедирип, боодал чечектерни сөңнээш, чедишкенин күзеп, материалдыг дуза болур дээрзин аазадылар.

Хей-аът кирген ыраажы кежээниң дургузунда делегейге суражаан композиторларның операларындан арияларны, романстарны симфониктиг оркестриниң үделгези-биле күсетти. Софья Кара-оол (Р.Кенден-бильдин «Чечен биле Белекмаа»), Борбак-оол Салчак олар-биле күсеткени дүзтерин көрүкчүлөр демниг адыш часкаашкыннары-биле уткуп, үдээн.

Концерттин ийиги кезээнде тыва ырлар чаңгылаңыр боор деп манаан идегеливис бүтпейн барганы харааданчыг болду. Эльвира Докулактың дараазында концертинде тыва композиторларның чогаалдары база арбын болурун күзеп, манаалыңар.

Светлана БАЛЧЫР, «Шынын» корр.

«ЭНЕ СӨЗҮН»
чагыдып алыңар!

Чаңчыларның, сагылдаларның суртаалчызы —
Чаңгыс-ла кыс солунувус «Эне сөз»
Өг-бүлөгө, ие-чашка дөмөк болган,
Өлчөй-кежик каңнап келир «Эне сөз».
Тыва чоннуң бир-ле дугаар Президентизи
Тывыш кылдыр тарып деткээ «Эне сөз».
Чарлык-биле чарлаттыңан соон дарый,
Чагаалары саарлып келген «Эне сөз».
Бежен ажыг авторларга алгаттырган
Мерген сөстүг, эң-не солун «Эне сөз».

Шериг кезээнден чагаа

КОЛ-ЛА ЧҮВЕ — КАДЫКШЫЛДЫ КҮЗЕДИМ

Өвүр кожуунуң Хандагайты суурда ажилдап-чурттап чоруур кыргам-ачам **Самбүрүү Донгакович Хууракка**, ачам **Солаан Кунгаевич Монгушка** Ада-чурт камгалакчызының хүнү-биле изиг байыры чедирип олур мен. Силерге кижиниң амыдыралыңа эң-не кол чүве — кадыкшылды күзээш, ажылыңарга чедишкенин, амыдыралыңарга аас-кежин, өөрүшкүнү күзедим.

Силерниң оглуңар
Айдыс МОНГУШ.

Приморск край.

ЭРИГ БААРЛЫГ КИЖИЛЕРДЕН ДИЛЭЭВИС

Бистин өг-бүлө-вистин бирээзи 4 хар алды айлыг, ийигизи чаа-ла 1 хар алды айлыг оолдарывыс төрүмелден бертингеш, чартыктап аарыг болган. Ынчангаш оолдарывысты республиканың Кадык камгалал яамызының дилег бижи езугаар Москваның эмнелгезинге бо чылдың апрель 23-те чедирген турар ужурлуг бис. Бистин мындыг берге байдалывысты билип, чаштарывысты кээргеп, материалдыг дузадан чедирерин эриг баарлыг кижилерден сеткиливис ханызындан диледивис.

Банкыда хуу агар санывыс дугаары —
№40817810277040006079

Адресивис: 668020 Мугур-Аксы суур, Кыргыс Шөмбүл кудумчузу, 19, кв.№1, Намгай-оол Айлаана Ильинична.

Каадыр-оол Монгушевич
БЕГЗИ

Хоочун композитор, эживис, акывыс, коллегавыс Каадыр-оол Монгушевич Беги халадап аарааш, 2007 чылдың февраль 24-те бистин аравыстан чарлып чоруткан. Оң өг-бүлөзине, ачы-төлүңе, дөргүл-төрелдеринге ханы кажыдалывысты илередип тур бис.

Тываның Композиторларының чогадыкчы эвилелиниң баштаар чериниң кежигүннери: **К.-К.О. Ооржак, А.С. Хоюгбан, М.Х. Нурсат, Д.Ш. Санчиг, Э.Х. Ооржак, Б.С. Чамбыт, А.М.-Д. Монгуш, В.Б. Серен, К.М. Данзын, Б.М. Кенеш, Т.Д. Байынды, Л.С. Оюн, Т.К. Монгуш.**

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистин ынак ачавыс, кырган-ачавыс **Д.Е.ЕНДАННЫ** ажаарын организастаарыңа моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирген Тыва Республиканың Чазаның Даргазы **Ш.Д. Ооржакка** болгаш оң өг-бүлөзине, күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө сайыды **А.Т. Конгарга**, «Гаруда» садыг бажыны ААН-ге, «Авырга» хуу камгалал бүдүрүлгези КХН-ге, «Тывасвязьинформ» ААН-ге, №9 школа коллективинге, а ол ышкаш ачавыстың эжи **С.К. Хертеке** четтиргенивисти чүрээвис ханызындан илергейледивис.

Өөнүң ишти, уруглары, уйнуктары.

Республиканың кооперациязының болгаш садыг шугумунун хоочун ажилдакчызы **Баир Тулушевич САНЧИНИ** сөөлгү орукче үдээрде бистин кажыдалывысты үлежип, моральдыг дузаны чедиргени дээш Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттарыңа, республиканың Хереглекчилер иитилинине, күрүне ажилдакчыларының профэвилелиниң рескомунга, чоок төрелдеривиске, өңүктөривиске, эш-өөрүвүске улуу-биле четтиргенивисти солун дамчыштыр илередип, мөгейдивис.

Өөнүң ишти, ачы-төлү.

Кажан? Каяа? Чүү?

Шагаа хүрежи эрткен

Февраль 24-те Кызылда «Херел» спортзалга Шагаа байырлыгыга тураскааткан тыва хүреш маргылдаазы болуп эрткен. Бо хүрешти Шагаада эрттирбээнинин чылдагааны болза, ол хүннерде Кызылга аныктар аразыңа Сибирь федералдыг округтуң хостуг хүрешке маргылдаазы болуп турганы.

Хүрешке 32 улуг-биче мөгө хүрешкен. Оларның аразында Тывада ады-сураа алгый берген мөгелер-даа бар. Ынчалза-даа анык мөгелер база багай эвес хүрешкен. Чижээ, 16 харлыг Айдың Монгуш (Чаан мөгө Аяс Монгуштуң чээни) сеске чедир хүрешкен.

Шагаага тураскааткан хүрешке Аяс Монгуш шүүлгеш, ТР-ниң Хоойлужудулга палатазының депутаты Роман Монгуштуң холундан 10 муң рубльди алган. Тес-Хемниң мөгези Ахмед Чаймаа республиканың шыырак мөгелерин октааш, үжүрлөшкөш, телевизор-биле шаңнаткан. Начын мөгө Кайгал-оол Донгак биле база бир шыырак мөгө Омак Кара-Сал

үшкү-дөрткү черлерни үлешкенер. Бо мөгелерге өртөктиг белектерни тывыскан.

Уругларга конкурсту чарлаан

«Уруглар — бистин идегеливис» деп социал фонд биле Москва Кремлиниң комендант албаны уруглар чуруктарыңа «Сээң дугайыңда, мээң Россия!» деп Бүгү-россия конкурзун чарлаан.

5-тен 16 хар чедир назылыг уруглар ийи бөлүккө үстүп алгаш (5-10 биле 11-16 харлыглар), конкурска киржир. Организастыг комитет «Кремль — Россия»-ның чүрээ, «Мээң төрээң черим» болгаш «Күзелдерде болгаш керек кырында селгүүстээшкенин» деп үш темага шаңналдарны доктааткан.

Чуруктары А-3, А-4 хемчээлдин саазынарыңа гуашь, акварель, акрил, темпера, карандаш ажиллап тургаш чуруур. Оң артыңа киржикчинин долу адын, адресин бижири. Ажилдарны март 31-ге чедир Москваже: 1-ги Колобовский пер., 7/10 бажыңче чорудар (индекс 127051). Конкурстун түнелин 2007 чылдың апрель айның ийиги чартында үндүргөш, чарлаар. Тиилекчилер тус-тузунда 15, 10 болгаш 5 муң рубль шаңналдарны алып.

Бистин корр.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазан.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агый, үлөттүр килдистер — 1-17-09, 1-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9050. Чагыт 26.

ШЫН

e-mail: shyn@tuvu.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткээ.

Херечилдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003.

ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелниң типографиязыңа парлаан (Кызыл, Шетиякин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш еске-даа фактылары, дындадылганы дээш авторлар боттары харылаар.